

ગ્રીષ્મ ૨૦૦૫

વિહંગ

પક્ષીનિરીક્ષકો વચ્ચેનો સેતુ

પરામર્શક : લાલસિંહ રાઓલ

સંપાદક : ડૉ. જહુલ ત્રિવેદી

વરસો પહેલાની વાત છે. સાંજના ફરવા નીકળેલો. એક અવાવરુ કુવાની પાળે બેસી થાક ઉતારતો હતો. કુવામાં અધવચ્ચે એક તાર બાંધેલો હતો. એક ચકલી તે તાર પર બેઠી હતી. થોડી વારમાં એક ચકલો આવીને કુવાની પાળ પર બેઠો. નીચે તાર પરની ચકલી તેની નજરે પડી. ઊડીને તેની પાસે ગયો. અચાનક જ તેણે ચકલી સાથે પાંખરવાનો (mating) પ્રયત્ન કર્યો. ચકલી તે માટે બિલકુલ તૈયાર ન હતી. તેણે ચકલાને જરાય મચક ન આપી. પોતાની ઉપર બેસવા જ ન દે. તેમ છતાં ચકલાએ પ્રયત્ન ચાલુ રાખ્યા. છેવટે તેને અધકચરી સફળતા મળી. પછી જેવો કૂવાની બહાર જવા તે ઊડ્યો કે ચકલીએ તેને (પાઠ ભણાવવા!) પકડવા માટે ઝાવું માર્યું. ચકલાની પાંખનો છેડો ચકલીની ચાંચમાં પકડાઈ ગયો. ચકલો હવામાં લટકવા લાગ્યો. તેમાંથી છૂટવા ચીંચીંકાર કરવા માંડ્યો, પણ ચકલીએ તેને ન છોડ્યો, એટલું જ નહીં, પોતાની ડોક ડાબાજમણી હલાવીને ચકલાને જોલા ખવરાવ્યા. ચકલીની પકડમાંથી છૂટવા ચીસો પાડતો રહી તે પાંખ ફફડાવવા લાગ્યો.

ચકલીએ ચાર-પાંચ જોલા તેને ખવરાવ્યા હશે. એટલામાં તેણે પકડેલ ચકલાની પાંખનું પીછું છૂટું પડી ગયું. મુક્તિ મળતાં જ ચકલો જે ઝડપે ભાગ્યો તે જોઈ હસવું આવ્યું.

આ બનાવ જોઈ વિચારો આવ્યા. યુગલ તરીકે જોડાએલા ચકલાઓમાં પાંખરવા માટેના નરના દરેક પ્રયત્નનો માદા હકારાત્મક પ્રતિભાવ આપે જ એવું નથી બનતું, પણ આ કિસ્સામાં ચકલીની વર્તણૂક વિચિત્ર લાગી. માની લઈએ કે ચકલાની પાંખ અકસ્માતે જ પકડાઈ ગઈ. તો પછી તેને છોડી દેવાને બદલે ચકલીએ ચારપાંચ જોલા કેમ ખવરાવ્યા? ચકલો તેનો કાયદેસરનો (!) નર નહીં હોય? આપણી ભાષામાં કહીએ તો રસ્તે રખડતો રોમિયો હશે? ચકલી તેના ઉપર ગુસ્સે થઈ હશે? તેને પાઠ ભણાવવા જોલા ખવરાવ્યા હશે? આવા માનવીય ભાવો પંખીઓ ઉપર આરોપવાનું યોગ્ય ગણાય ખરૂં?

સી-૨, હરિઓમ એપાર્ટ., 'ટાઈમ્સ ઓફ ઈન્ડિયા' પ્રેસ રોડ, જીવરાજ પાર્ક, અમદાવાદ-૫૧

દશકુપસમો વાપી, દશવાપીસમો હૃદ ।

દશહૃદસમો પુત્ર, દશપુત્રસમો દ્રુમ ॥

(મત્સ્યપુરાણ ૫૧૨)

દસ કુવા બરાબર એક વાવ, દસ વાવ બરાબર એક તળાવ,

દસ તળાવ બરાબર એક પુત્ર, દસ પુત્ર બરાબર એક વૃક્ષ.

(મત્સ્યપુરાણ ૫૧૨)

સાભાર રવીંહાર

સ્કાય ફોરેસ્ટ યુથ ક્લબ, કેશોદ	૧૦૦૦-૦૦	દર્શન જરદોશ, સુરત	૧૦૦-૦૦	નેચર ક્લબ, જોધપુર, અમદાવાદ	૧૦૦-૦૦
નૌકા તાલીમ કેન્દ્ર, વડોદરા	૫૦૦-૦૦	વિરલ પ્રજ્ઞપતિ, સુરત	૧૦૦-૦૦	પરાગ પારાશર્ય, ભાવનગર	૧૦૦-૦૦
ભવભૂતિ પારાશર્ય, આણંદ	૫૦૦-૦૦	ગંભીરસિંહ ગોહિલ, ભાવનગર	૧૦૦-૦૦	જગદીશસિંહ જાડેજા, રાજકોટ	૧૦૦-૦૦
ઉદય વોરા, ગાંધીનગર	૩૦૦-૦૦	કિશોર શાહ, અમદાવાદ	૧૦૦-૦૦	હિરેન સોની, આણંદ	૧૦૦-૦૦
એ.કે. દેસાઈ, ભરૂચ	૨૦૦-૦૦	ઉષાકાન્ત પટેલ, અમદાવાદ	૧૦૦-૦૦	નિરંજન શુક્લ, રાજકોટ	૧૦૦-૦૦
જયસિંહ પરમાર, ભુજ	૨૦૦-૦૦	કે.વી.પારેખ, મહુવા	૧૦૦-૦૦	હસમુખ શાહ, અમદાવાદ	૫૦-૦૦
સુભાષ ગન્ધા, જામનગર	૧૦૦-૦૦				

સૂચિ

એક પ્રક્ર	૨
વિહંગવલોકન	૪
ઊર્જાના ગોંધ	૫
ગોંધ પર જાપતો	૨૧
સાચા વાચ	૨૫
પત્રોતુ	૨૫
મ.કુ.હિંમતસિંહજી હલભે	૨૭

મુખપૃષ્ઠ

ટપકીલી જાચલ

તસાવીરકાર : સોહિત વ્યાસ

સંપાદકીય

હું આ લખી રહ્યો છું ત્યારે વસંતનો વાયરો મારા રોમેરોમને સ્પર્શી રહ્યો છે. મારા 'કમ્પાઉન્ડ'માં સમપર્ણીના દસ મીટર ઊંચા વૃક્ષની ટોચ ઉપર સમડી તેનાં બચ્ચાંને ઉછેરી રહી છે. ખાખરો, કેસૂડાનાં ફૂલોથી સુશોભિત થઈ ચૂક્યો છે. વસંત સૌની રગેરગમાં જાણે વહી રહી છે. દિવસના કોઈ પણ ભાગમાં સમય મળે તો હું હિંચકે જૂલતા જૂલતા વસંતનો વાયરો ઝીલવાનું ચૂકતો નથી. વૃક્ષોની ઘટામાંથી ચળાઈને આવતો બપોરનો તડકો પણ આહ્લાદક લાગે છે.

ઋતુએ ઋતુએ પ્રકૃતિનો બદલાતો સ્પર્શ માણવા વૃક્ષની નીચે તો બેસવું જ પડે. નિસર્ગના વૈવિધ્યપૂર્ણ સૌંદર્યને વૃક્ષથી વિશેષ કોણ છતું કરી શકે? વૃક્ષ, કુદરતની શાશ્વત સુંદરતાનું પ્રતીક છે. કુદરતની સાથે ઓતપ્રોત થવા માટે વૃક્ષ સાથેનું તાદાત્મ્ય મને સૌથી સરળ માધ્યમ લાગ્યું છે. પવનની લહેરખી સાથે ડોલતાં પર્ણો અને તેની ઘટામાં આમથી તેમ ઉડાડિડ કરતાં પંખીઓ, શિખાવિન્યાસની અનોખી રચના અને અદ્ભુત શિલ્પ સમા થડને એકીટશે નિરખ્યા કરવું, તેનાથી વિશેષ સમાધિ મને બીજી કોઈ લાગી નથી. વૃક્ષનું જતન એટલે પ્રકૃતિનું જતન. જંગલનાં વૃક્ષો હોય, દરિયાકિનારાનાં ચેરનાં વૃક્ષો હોય કે શહેરી વિસ્તારના રસ્તાઓની બાજુમાં વાવેલાં વૃક્ષો હોય, સૌનું મહત્વ જે તે જગ્યાએ અમૂલ્ય છે.

પ્રકૃતિ અને પક્ષી-સંરક્ષણ અંગે જેમ વધુ વિચારીએ તેમ એ વિચારનો વળ વૃક્ષ પાસે આવીને અટકે છે. વૃક્ષ પાણીને પણ બચાવશે, વૃક્ષ રણભૂમિને પણ બચાવશે, વૃક્ષ દરિયાકાંઠાની ભૂમિને પણ બચાવશે. યોગ્ય ચયન કરવામાં આવે તો વૃક્ષો દરેક પ્રકારના નિવસનતંત્રને બચાવશે. 'વૃક્ષ'ના અર્થને વિશાળ કરીએ તો તેમાં સમગ્ર પર્યાવરણનો સમાવેશ થઈ શકે. વૃક્ષ સાથેનું ઐક્ય તમારામાં રહેલા પ્રકૃતિપ્રેમીને કાર્યરત કરી દેશે. વૃક્ષ-ઉછેરથી વિશેષ પ્રકૃતિની સેવા બીજી કઈ હોઈ શકે? પ્રકૃતિ-સંરક્ષણની કોઈ પણ વાત વૃક્ષોના જતન વિના અધૂરી છે. પ્રકૃતિ-સંરક્ષણની જવાબદારી જેમના શિરે છે તેઓએ આ પાયાની વાત ભૂલવી ન જોઈએ. વાતાનુકૂલિત કેબીનમાં, મબલખ વિદેશી અનુદાનો વડે પર્યાવરણ સંરક્ષણ અંગે વિસ્તૃત અને જટીલ આયોજનો ઘડતા અધિકારીએ હવે ખૂરપી લઈને બહાર નીકળવાની જરૂર છે! અને આપણે સૌ પણ એ માટે તૈયાર છીએ?

વિહંગ

વર્ષ-૮ સ્વર્ણ અંક ૨૪ ગ્રીષ્મ ૨૦૦૫

પરામર્શક સંપાદક

લાલસિંહ રાઓલ ડૉ. બકુલ ત્રિવેદી

સંપાદક મંડળ

પી.એસ.દક્કર, ડૉ.આર.બી.બલર, કે.ડી.વૈષ્ણવ

પત્રવ્યવહાર

૧૮/૪૧૪, સત્યાગ્રહ છાવણી, સેટેલાઈટ રોડ,

અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫

E mail : vihangujarat@yahoo.co.in

સ્વૈચ્છિક લવાજમ : વાર્ષિક રૂ. ૧૦૦-૦૦

(શુભેચ્છા ફાળો આવકાર્ય -

'વિહંગ' ના નામે ચેક / ડ્રાફ્ટ અથવા મ.ઓ.થી.)

પ્રકાશક : લાલસિંહ રાઓલ, સી-૨, હરિઓમ

એપાર્ટમેન્ટ, ટાઈમ્સ ઓફ ઈન્ડિયા પ્રેસ રોડ,

જવરાજ પાર્ક, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૧.

મુદ્રક : ડૉ. બકુલ ત્રિવેદી, મુદ્રણસ્થાન : 'શારદ

પ્રકાશન', ૫, સનપોઈન્ટ કોમ્પ્લેક્સ, ગુરુકુળ સામે,

અમદાવાદ-૩૮૦૦૫૨.

હંજ એટલે અનુકૂલનની ચરમસીમા!

ઊંટની જેમ હંજ પણ ઉપરછલ્લી નજરે બેડોળ લાગે, સુંદર તો નહીં જ. પરંતુ, જે પ્રાકૃતિક પરિબળોએ તેઓની રચના કરી છે, તે પરિબળોથી રચાયેલા કઠોર પર્યાવરણમાં તેઓ અતિ સુંદર કૃતિઓ બની જાય છે! મરૂભૂમિ અને વિષમ ખારાપાટ પર મૃગજળની જેમ દ્રષ્ટિગોચર થતાં આ બન્ને પ્રાણીઓ, જીવસૃષ્ટિની સુંદરતા અને અદ્ભુત તાકાતનો અહેસાસ આપે છે. બન્ને, "અનુકૂલન"ની ચરમસીમા સુધી પહોંચ્યા છે. ઊંટને બાજુએ મૂકી હંજ પર જ વિચાર કરીએ તો ખ્યાલ આવશે કે, પક્ષીપ્રેમીઓ માટે હંજની બન્ને જાતિઓ માટે ચિન્તા રાખવી કેટલી મહત્ત્વની છે. કોઈ બાળકે હંસનું ચિત્ર દોર્યું હોય, અને તેમાં હંસના પગ અને ડોકને ખૂબ લાંબા દોર્યા હોય, સફેદ શરીર પર ગુલાબી રંગ પૂર્યો હોય, ચાંચ જાડી અને છેવાડે વાંકી બનાવી હોય તો કેવું લાગે? પણ આ જ લાંબા પગ, ખૂબ લાંબી ડોક અને જાડીવાંકી ચાંચે આ પક્ષીઓને જ્યાં બીજા કોઈ જીવ સહેલાઈથી જીવી ન શકે તેવા પ્રદેશના અતિ સફળ રહેવાસી બનાવ્યા છે. કચ્છનાં મોટા અને નાના રણમાં જ્યારે પાણી ભરાય ત્યારે, હંજો માટે અતિ અનુકૂળ પર્યાવરણીય સંજોગો ઊભા થાય છે અને તેઓ મોટી સંખ્યામાં પ્રજનન કરી શકે છે. ચોમાસાનાં વાદળો ભારતખંડ પર છવાય કે તરત જ આ વિસ્તાર તરફ હંજો પ્રયાણ કરે છે, અને જેવાં પાણી ફેલાય કે તરત જ પ્રજનનનું કાર્ય ચાલુ કરે છે. હંજની બન્ને જાતિઓ માટે કચ્છનાં રણો અતિ મહત્ત્વનાં છે. આના કારણે આ વિસ્તારો પર માનવીનું અતિક્રમણ, હંજો માટે ઘણું ગંભીર નીવડે. વણવિચારી કાર્યવાહિથી બન્ને જાતિઓને જોખમ રહે. અતિ "અનુકૂલન"નો આ ગેરલાભ! માનવજાતિને શિરે મોટી જવાબદારી!

જીવનસંઘર્ષમાં અતિ નાજુક તથા અલ્પરક્ષિત પરિસ્થિતિમાં હંજોનું ટકી રહેવું તો જ સમજાય જો આપણે તેઓની અનુકૂલન પ્રક્રિયા પર નજર કરીએ. હંજો એ બતક, ગાજહંસ, અને રાજહંસના નિકટના સંબંધી છે. તેઓની આટલી મુશ્કેલ પરિસ્થિતિઓમાં પૃથ્વી પર ટકી રહેવાની

સફળતાનો, પાળતુ બતક અને ગાજહંસ સાથે સરખામણી કરીએ તો ખ્યાલ આવે! આ બન્ને પક્ષીજાતિઓ છીછરા પાણી અને કાદવમાંથી ખોરાક કઈ રીતે મેળવે છે તે સહેલાઈથી સમજાય છે. પાણી સાથે લીલ, જીવાત, અન્ય વનસ્પતિ, દાણા અને કાદવ ચાંચમાં લઈ ચાંચની બંને બાજુએથી પાણી બહાર કાઢે છે અને ખોરાક અંદર રહી જાય છે. ધ્યાનથી નિરીક્ષણ કરીએ તો ચાંચની બાજુઓમાં કાંસકીના દાંતા જેવા અવયવ દેખાશે, જેમાંથી પાણી બહાર ગળાઈને આવે છે. હંજની ચાંચ પણ આ રીતે પાણી અને કીચડમાંથી પૌષ્ટિક પદાર્થો અલગ પાડે છે, પરંતુ તેઓ પાણીની અંદરના અને કીચડ પરના શેવાળ પર વધારે નિર્ભર રહે છે. સાથે સાથે, કાદવમાંના કાર્બનિક (Organic) પદાર્થો પણ આરોગે છે. પાણીમાંની જીવાતો પણ મોટા પ્રમાણમાં અંદર લેવાય છે. લાંબા પગ અને લાંબી ડોકથી વધારે ઊંડા પાણીમાંનો કાદવ આરોગી શકે છે. ઊંડા પાણીમાં બતક જેવી ચાંચથી કાદવ ઉલેચવો મુશ્કેલ બને પરંતુ હંજની વાંકી ચાંચ ખૂબ સહેલાઈથી તે લઈ શકે છે. હંજ કાદવમાંથી ખોરાક મેળવવામાં અતિ વિચક્ષણ છે. ખોરાક લેતા હંજનું નિરીક્ષણ કરીએ તો દેખાશે કે, તેઓ પગથી કાદવ ખૂંદતા હોય છે. જે જગ્યાઓમાં હંજોએ ખોરાક શોધ્યો હોય તેવી જગ્યાઓએ કીચડમાં ગોળ ખાડા સર્જાય છે. કાદવ ખૂંદતાં ખૂંદતાં પક્ષીઓ ગોળ ફરતા દેખાશે. ઉલ્લેખનીય વાત એ છે કે, બચ્ચાંની ચાંચ સીધી હોય છે અને વળાંક ધીમે ધીમે દેખાવા માંડે છે. જ્યાં સુધી ચાંચનો વળાંક પૂરેપૂરો નથી થતો ત્યાં સુધી બચ્ચું તેનાં મા બાપ પર ખોરાક માટે આધારિત રહે છે. આ ખોરાક એક ખાસ પ્રકારનું પ્રવાહી હોય છે જે પ્રજનન સમયે મોટાં પક્ષીઓનાં જઠરમાંથી પેદા થાય છે. શેવાળ અને કાદવ કીચડમાંથી પોષણ મેળવવા માટે હંજો અતિ અનુકૂલિત બન્યા છે તે વાત સમજાય, પરંતુ આના કારણે હંજ મુશ્કેલીમાં શા માટે મુકાય? કાદવ અને જલપ્લાવિત વિસ્તારો વ્યાપક છે. બતક, ગાજહંસો, બગલા તથા કીચડિયાની અનેક જાતિઓ ખોરાક માટે આવા વિસ્તારો પર નિર્ભર હોવા છતાં ચિન્તા કેમ હંજ માટે જ હોવી જરૂરી? આ પ્રશ્ન સ્વાભાવિક છે અને તેનો

ઉત્તર દેવો ખાસ જરૂરી છે. પ્રથમ, લગભગ બધી જાતિઓ પર વધારે ઓછા પ્રમાણમાં મનુષ્યસર્જિત જોખમો તોળાઈ રહ્યા છે, જે વધતાં જાય છે. પરંતુ, અતિ અનુકૂલિત જાતિઓ વધારે ખતરામાં મૂકાય છે કારણકે, તેઓની જીવનવ્યવસ્થામાં કોઈ સમયે, કોઈ કાર્ય થતી વખતે જરા પણ અડચણ ઊભી થાય તો તે વધુ અનુકૂળ થવાની ક્ષમતા ધરાવતી નથી. હંજ માટે અતિ નિર્ણાયક સમય તેના પ્રજનનકાળ દરમિયાન છે. ખોરાક માટે આખો ઉપખંડ છે અને પ્રજનન સમયે પણ હંજ વધારે ઓછી સંખ્યામાં ભલે ગમે ત્યાં દેખાય છે, પરંતુ પ્રજનન કરવા માટે આપણા વિસ્તારમાં કચ્છનાં બે રણ અને રાજસ્થાનમાં સાંભર તળાવ, એમ ત્રણ જ યોગ્ય જગ્યાઓ છે. આ જગ્યાઓમાં યોગ્ય પર્યાવરણીય સંજોગો વરસના અમુક ગાળામાં ઊભા થાય છે અને એ પણ નિયમિતપણે નહીં, જો ચોમાસું નબળું હોય તો પ્રજનન માટે વિપરીત વાતાવરણ સર્જાય. આમ

બે ત્રણ વરસ કોઈ પ્રજનન થાય નહીં એવું પણ બને! જે વરસાદ સારો થયો હોય તો અનુકૂળ પરિસ્થિતિ ઊભી થાય અને બધાં હંજ પ્રણયલીલા આદરી દે. પાછલો વરસાદ ઓછો પડે તો પાણી જલદી સૂકાઈ જાય અને પક્ષીઓ ઈંડાં અને બચ્ચાં સાથેના માળાઓ ત્યજી દે. મોટા પાયે બચ્ચાં મરી જાય. છતાં સારા વરસોમાં પ્રજનન એટલું મોટા પાયે થાય કે, ખરાબ વરસોની ખોટ પૂરી થઈ શકે. આમ, હંજની વસતી સદીઓથી ટકી રહી છે. મૂળ પ્રશ્નનો જવાબ હજી મળ્યો નથી, તળાવો વધ્યાં છે, જળપ્લાવિત વિસ્તારો સારા પ્રમાણમાં વ્યાપક છે, તો રણોમાં જ શા માટે મોટી માળા વસાહતો થાય છે? રણોના અવિશ્વસનીય વાતાવરણ ઉપર શા માટે નિર્ભર રહે છે? આ જ હંજોની ચરમસીમાએ પહોંચેલા અનુકૂલનનું રહસ્ય છે! (ક્રમશઃ..)

૧૪, જયંત સોસાયટી, રાજકોટ ૩૬૪૦૦૪

નિરીક્ષણ ઝાંઘ

કલોલની સીમમાં પક્ષીનિરીક્ષણની નોંધ

આ વર્ષે (૨૦૦૪) વરસાદ સારો થયો હોવાથી કદાચ હંજ મારે ત્યાં (ગોપાલનગર) છેક એપ્રિલની શરૂઆતમાં પધાર્યા, જે સામાન્ય રીતે ઓક્ટોબરના અંતમાં આવી જતા હોય છે.

છેલ્લાં અઢી વર્ષથી એક વેરાન વગડામાં મેં કુદરતી પશુ-પક્ષી આશ્રયસ્થાન શરૂ કર્યું છે અને મારા ખેતરમાં હયાત બાવળો અને વખડા, વખડીની ઝાડીને એનો એક ભાગ બનાવ્યાં છે. મારા 'એનીમલ કીપર' ઠેકઠેકાણે પાણીનાં ફૂંડાં ભરે છે. હવે તો વેરાન વગડેય પાણી પીવા અનેક પક્ષીઓ આવવાં માંડ્યાં છે.

પાણીની ટાંકીની ઉપર જ એક શક્કરખોરા (Purple Sunbird) એ માળો બનાવ્યો છે અને 'એનીમલ કીપર' કે મારી એને કોઈ જ બીક લાગતી નથી. લેલાનું કર્ણપ્રિય (!) સંગીત લગભગ ચાલુ જ રહે છે અને પોપટ (Roseringed Parakeet) સાથે સાથે સવાર-સાંજ તૂઈ

પણ ક્યારેક આવી જાય છે. ગયા વર્ષે જે 'નેસ્ટબોક્સ' માં ચીબરીએ 'નેસ્ટીંગ' કર્યું હતું, ત્યાં આ વર્ષે બ્રાહ્મણી મેનાએ જવા આવવાનું ચાલુ કર્યું છે. લીમડા ઉપર ઊંચે મુકેલા 'નેસ્ટબોક્સ'માં ચીબરીની કદાચ બીજી પેઢી ઊછરી રહી છે, જે રાત્રે કોઈ પણ અજાણી વ્યક્તિ કે પશુને જુએ તો ઘોંઘાટ કરી મૂકે છે. એક નેસ્ટ બોક્સની આસપાસ ઘણા દિવસો સુધી જોવા મળેલો સોનેરીપીઠ લક્કડખોદ (Goldenbacked Woodpecker) હમણાંથી જોવા મળતો નથી. એક શક્કરખોરાએ વળી મારી ગાયના કોઢ ઉપર, બાવળમાં માળો બાંધ્યો છે.

રજાના દિવસે હું મારી પ્યારી ઘોડી 'સત્ત્રિ'ને લઈને વગડામાં ફરવા જાઉં છું ત્યારે, કુદરતનાં અનેક રહસ્યો જ્યાં ખુલે છે. તા. ૧૦ એપ્રિલે જ્યારે હું 'સત્ત્રિ'ને લઈને ફરવા ગયો ત્યારે રસ્તામાં મને દેવચકલીનો માળો જમીન ઉપર કરેલો જોવા મળ્યો. જમીન પર સુકાઈ જઈને પડેલા કાંટાના એક સાવ નાના ઢગલા નીચેથી દેવચકલી ઊડીને ગઈ એટલે મેં ત્યાં જોયું તો ઝાંખરામાં જમીન ઉપર જ વાડકી જેવો

સરસ માળો એણે બનાવેલો અને એમાં ચકલીનાં જેવા ચાર ઈંડાં મુકેલા. મને એના માળાને 'ઓબ્ઝર્વ' કરતો જોઈને, કે મારી ધોડી 'સત્ત્રિ'ને મારી આસપાસ ફરતી જોઈને એ એક ઊંચી ઝાડી પર બેઠી અને ભયસૂચક અવાજ કરવા લાગી. ત્યાંથી આગળ ગયો એટલે એક નવપલ્લવિત મહુડાના થડમાં સુંદર રીતે કોરેલા કાણામાંથી પોપટો અવાજો કરતા જોવા મળ્યા. આવા સુંદર અને ઊંડા કાંણાં તો પોપટો ન બનાવી શકે. શું એમણે લક્કડખોદનાં કાણાં 'નેસ્ટીંગ' માટે ઉપયોગમાં લેવા માંડ્યા હશે??? અને... મહુડાને અડીને જ ખેતરના શેઠાનો જે ટેકરો હતો તેમાં વળી પતરંગા ચાંચથી ખોદતા હતા. એ જ ખેતરમાં સામે છેડે એક વિશાળ રાયણનું વૃક્ષ હતું. મને થયું કે, એક જ ખેતરમાં આ મહુડો અને રાયણને સાચવી રાખનાર ખેડૂતને પુરસ્કાર આપવો જોઈએ.

જાન્યુઆરીના છેલ્લા દિવસમાં પાટણ પાસે આવેલા રણુંજ ગામ પાસેથી પસાર થતી રૂપેણ નદીના કોતરોમાં મેં એક 'ટ્રેકિંગ એક્સ્પીડીશન'નું આયોજન કરેલું; એટલે હું અને મારો નાનો ભાઈ 'ટ્રેક રૂટ' ચેક કરવા માટે ગયા. સૂકા ભક્ક કોતરોમાં એક માત્ર ગાંડા બાવળો સિવાય કશું જ ન હતું. વહેણાના પટમાંથી આસપાસની ઊંચી ભેખડો ઉપર, ઉગેલા દેશી બાવળ, ખીજડા અને થોડા લીમડાનાં વૃક્ષો દેખાતાં હતાં. પણ અમને નવાઈ એ લાગી કે કોતરોમાં અને પટમાં ઉગેલા ગાંડા બાવળોમાં ય પક્ષીઓ આનંદથી કિલ્લોલ કરતાં હતાં. ગાંડા બાવળનાં ઝૂંડોમાં અમને અનેક તેતર જોવા મળ્યાં. આ સિવાય રણપિટ્ટા, રણ ભુલભુલ, ભુલભુલ, લલેડીઓ અને ત્રણેક ઓળખી ન શકાય તેવાં પક્ષીઓ જોવા મળ્યા. શક્ય બન્યું એટલાની અમે વિડીયો ફિલ્મ ઉતારી. કોતરોની ભેખડોમાં નાની નાની બખોલો હતી જ્યાં નાનપણમાં મેં અનેક પીરપલિયાં એટલે કે પતરંગા જોયેલા. ત્યાંનાં લોકો પતરંગાને 'પીરપલિયાં' અને રણ ભુલભુલને 'દેવચુડા' કહે છે. કેટલાં સુંદર નામ! અરે... એક જગ્યાએ તો અમને ભેખડોની ઊંડી બખોલોમાં જતા-આવતા પોપટ (Roseringed Parakeet) જોવા મળ્યા. બાજુમાં થોડે દૂર સુગરીના માળા લટકતા હતા. મારા ભાઈએ એની વિડીયો ફિલ્મ ઉતારી.

અમે સવારે ૬-૩૦ વાગ્યે ચાલવાનું શરૂ કરેલું અને બપોરે લગભગ ૪ વાગ્યાની આસપાસ ૧૭ થી ૧૮ કિ.મી.નું અંતર કાપી વઠાવલી પહોંચ્યાં, પરંતુ જીવનમાં ક્યારેય ન ભૂલી શકાય એવું એક પક્ષી મને ત્યાં જોવા મળેલું. તેની વિડીયો ફિલ્મ ન ઉતારી શક્યા, એનો રંજ આજે પણ છે. જે ભેખડોની બખોલમાં અમને પોપટ જતા આવતા જોવા મળેલા એ જ ભેખડોમાં થોડે આગળ એક બે ઠેકાણે સફેદ અધાર પડેલી જોઈ અમે ઘુવડ વિશે વિચારતા હતા. ત્યાં જ અચાનક અમારી સાવ નજીકથી એક ઘુવડ ઊડતાં ઊડતાં અમારી સામે જોતા જોતા એક દૂરની ભેખડ પર જઈને બેઠી. એના વિશાળ સોનેરી ખભા અને ઊડતાં ઊડતાં અમારી સામે જોવાની રીત ક્યારેય નહીં ભુલાય. જીવનમાં પહેલી વાર મને ઘુવડ જોવા મળેલો અને તે પણ એવી રીતે ઊડીને જતો રહ્યો, એટલે મને દુઃખ થયું. વિડીયો ફિલ્મ ઉતારી પણ એ જોઈએ એવી સ્પષ્ટ નથી, પરંતુ હું અને મારો નાનો ભાઈ બંને એમ માનીએ છીએ કે એ મોટો ઘુવડ (Great Horned Owl) જ હતો. બીજી એક ખાસિયત એની અમે એ નોંધી કે, આટલી વિશાળ પાંખો અમારી નજીકથી વિંઝાઈ છતાં એનો-પાંખોનો કોઈ જ અવાજ નહોતો સંભળાયો. (ઘુવડની પાંખો સુંવાળા પીંછાથી આચ્છાદિત હોય છે તેથી પાંખો વિંઝાતી વખતે અવાજ આવતો નથી. નિરવ ઉડાન તેના રાત્રિ શિકાર માટે આવશ્યક છે. - સં.) પંદર દિવસ પછી 'ગૃપ'ને લઈને જ્યારે ખરેખરું 'ટ્રેકિંગ' કર્યું ત્યારે ત્યાં કંઈ જ જોવા ન મળ્યું.

સંદીપ બ્રહ્મભટ્ટ 'પલાશ'

૨૧/૬ બી ગોપાલનગર, પંચવટી વિસ્તાર, કલોલ-૩૮૨૭૨૧

ગોંડલમાં પક્ષીનિરીક્ષણની નોંધ

તા. ૨-૯-૦૩ ના રોજ સાંજે ૫-૪૫ વાગ્યે હિતેષભાઈ દવે તથા અશોકભાઈ મશરૂ (રાજકોટ) સાથે મેં, ગોંડલ નજીક આવેલી ઉમવાડા વીડીની બાજુમાં આવેલા એક ખેતરની પાસે બે અલગ અલગ જગ્યાઓએ બે નર ખડમોર (Lesser Florican) ને નૃત્ય કરતા જોયા હતા. આ બન્ને જગ્યાઓ હિતેષભાઈ દ્વારા દર્શાવવામાં આવી હતી.

આશરે ૨૦ મિનિટ સુધી થોડી થોડી વારે અવાજ કરવાની સાથે ફૂંકા મારતા જોયા.

આ સિવાય ઉમવાડા વીડીમાં અમે જોયેલા પક્ષીઓમાં નીચેનાં મહત્વનાં અવલોકનો હતાં.

ઢોરબગલો (Cattle Egret), કાળી કાંકણસાર (Black Ibis), નાની કાંકણસાર (Glossy Ibis), કપાસી (Blackwinged Kite), પટ્ટીપટાઈ (Montagu's Harrier), Grey Quail, તલિયો તેતર (Painted Partridge), ભોંયચકલી (Blackbellied Finch Lark), મોટો ચંડૂલ (Syke's Crested Lark), મોટો લટોરો (Large Grey Shrike) પચનક લટોરો (Baybacked Shrike), ભુલભુલ (Redvented Bulbul), થોરિયું લેલું (Common Babbler), ગંદમ (Striolated Bunting), ટપૂસિયું (White throated Munia).

મેં અને હરિકૃષ્ણ ત્રિવેદીએ ઉમવાડા વીડીમાં સાંજના સમયે એક સાથે ૫૦ થી ૬૫ જેટલી પટ્ટીપટાઈ (Montagu's Harrier) જોઈ હતી. તા.૩-૧૧-૦૩ સમય ૫:૩૦ ઉપરાઉપરી ત્રણ થી ચાર દિવસ સુધી, દરેક વખતે જોવા મળી હતી.

અમે વેરી તળાવે સવારે ૮:૩૦ વાગ્યે તા.૧૦-૮-૦૩ ના રોજ બે લાલ ટપુશિયા (Red Munia) જોયા હતા. થોડી વાર નિરીક્ષણ કર્યું, પછી ઊડી ગયા.

ગોંડલ નજીક દૂધરાજ

મેં, હિતેષભાઈ તથા અલખકિશોર રાવલે ગોંડલ નજીક કોટડાસાંગાણીમાં એક બગીચામાં એક નર દૂધરાજ (Paradise Flycatcher)ને વાંસની ઝાડીમાં બેઠેલો જોયો. તા. ૧૮-૦૨-૦૪, સમય ૧:૩૦. આ સિવાય હિતેષભાઈના જણાવ્યા અનુસાર તેમણે બીલેશ્વર મંદિરે (ગોંડલની બાજુમાં) એક દૂધરાજ જોયો હતો.

મેં અને અલખકિશોરે પણ એક દિવસે સવારે દૂધરાજ ને આશાપુરા ગાર્ડન (ગોંડલ)માં જોયો છે. (તારીખ? -સં.)

મેં અને વ્યોમકેશ રાવલે આશાપુરા ગાર્ડનમાં સાંજે લગભગ ૪:૪૫ વાગ્યે એક ઘૂંકિયા (Crow-Pheasant)

યુગલને પાંખરતા (mating) જોયું હતું. તા. ૨૫-૦૨-૦૪

તા. ૧૨-૧૨-૦૩ના રોજ સાંજે ૭:૩૦ વાગ્યે, આશાપુરા તળાવના પુલની સમાંતર પસાર થતા એક તાર પર એક સાથે ૭ થી ૮ ચીબરી (Spotted Owlet) જોઈ, જે તાર પર બેસી 'કોલ' આપી રહી હતી. કોઈ અંધશ્રદ્ધાળુ વ્યક્તિ તો ચોક્કસ આ દ્રશ્ય જોઈ ડરીને નાસી જાય. અમે તેમને ત્યાં લગભગ ૨૦ મિનિટ સુધી કલબલાટ કરતા સાંભળી હતી. ત્યાર બાદ અલગ દિશામાં ઊડી ગઈ હતી.

તા. ૧૨-૦૧-૦૪ના રોજ વેરી તળાવ પાસે સાત સફેદ ઢોંક (White Stork) જોયા હતા.

વેરી તળાવ પાસે પક્ષીનિરીક્ષણ

સ્થળ : વેરી તળાવ તા. ૧૨-૧-૦૪

૨૦ મોટી ચોટીલી ડૂબકી (Great Crested Grebe), ૪૮૦ ગુલાબી પેણ (Rosy Pelican), ૧૨ ચોટીલી પેણ (Dalmatian Pelican), ૩૦ નડી બગલો (Purple Heron), ૧૩૦ પીળીચાંચ ઢોંક (Painted Stork), ૨૦ ફાટીચાંચ ઢોંક (Openbill Stork), ૮ સફેદ ઢોંક (White Stork), ૧૨ સફેદ કાંકણસાર (White Ibis), ૫૦ કાળી કાંકણસાર (Black Ibis), ૧૦૦ ચમચા (Spoonbill), ૧ મોટો હંજ (Greater Flamingo), ૩૦ બ્રાહ્મણી બતક (Ruddy Shelduck), ૨૦૦ નકટા (Comb Duck), ૨૪૦ સિંગપર (Pintail), ૩૦૦ ટીલિયાળી બતક (Spotbill), ૮૫ હુહાર (Gadwall), ૭૦ ગિરજા (Cotton Teal), ૪૫૦ પિયાસણ (Wigeon), ૪૦ કાબરી કારચિયા (Tufted Pochard), ૧૪૦ રાખોડી કારચિયા (Common Pochard), ૨૭૦ નાની મુરઘાબી (Common Teal), ૧૩૦ ચેતવા (Garganey), ૬૦૦ ગયણો (Shoveller), ૩૦ કુંજ (Common Crane), ૬ કરકરા (Demoiselle Crane), ૧૦ કબૂત બગલો (Grey Heron), ૪૫૦ ભગતડાં (Coot), ૧૫ (Pheasant tailed Jacana), ૨૦ (Blackwinged Stilt), ૧૩૦ ટિટોડી (Redwattled Lapwing), ૩૦ વગડાઉ ટિટોડી (Yellow-wattled Lapwing), ૮૦ રાતાપગ (Red-shank), ૨૦ મોટો લીલાપગ (Greenshank), ૯૦

તુતવારી (Common Sandipiper), ૨૨૦ કાળાપગ કીચડિયા (Little Stint), ૩૦૦ ટીલિયા (Ruff), ૧૫૦ શ્યામશિર ધોમડો (Blackheaded Gull), ૧૭૦ કાશ્મીરી વાબગલી (Whiskered Tern), ૩૫ મોટી વાબગલી (Caspian Tern), ૭૦ કેચીપૂંછ વાબગલી (River Tern), ૨ મત્સ્યભોજ (Osprey), ૩૦ પાનપટ્ટાઈ (Marsh Harrier). આ ઋતુમાં કુંજ, ૧૮૦ થી ૨૨૦ જેટલી નોંધાયેલી છે.

મત્સ્યભોજ જેવાં અમુક પક્ષીઓને બાદ કરતા આંકડાઓ લઘુત્તમ અંદાજ દ્વારા તારવવામાં આવ્યા હતા.

ઋષિકેશ જોષી

શ્રધ્ધા, સહજાનંદ નગર, રેલ્વે સ્ટેશન પાછળ, ગોંડલ-૩૬૦૩૧૧

જામનગર જિલ્લામાં 'પાઈડ મેના'

તા. ૨૮-૦૩-૦૪ના રોજ હું, જયપાલસિંહ જાડેજા તથા બીજા બે મિત્રો મેહુલ તથા સૂરજ, જામનગરની બાજુમાં આવેલ વિભાપર ગામે પક્ષીનિરીક્ષણ અર્થે ગયેલા. ત્યાં અમારા આશ્ચર્ય વચ્ચે પાઈડ મેના (Pied Myna) જોવા મળી. ફક્ત એક જ પક્ષી ગંગાકાબર (Bank Myna) ના જૂથ સાથે ફરતું હતું, ચણતું હતું અને 'કોલીંગ' પણ કરતું હતું. જામનગર બાજુ કદાચ આ પક્ષી બહુ જોવા મળતું નથી. તો ફક્ત એક જ પક્ષી શું ગંગાકાબરના જૂથ સાથે આવી ગયું હશે? ગામની વચ્ચોવચ પટેલ સમાજની વાડી સામે આ પક્ષી જોવા મળેલ. (પોરબંદરના કુછડી વિસ્તારમાં આ પક્ષી જોયાની ભરત રૂઘાણીની નોંધ, વિહંગ અંક ૮, શ્રીષ્ઠ ૨૦૦૦, પાન ૧૧-૧૨-સં.)

ખીજડિયામાં ગાજહંસ

'વિહંગ'નો શિશિર-૨૦૦૪નો અંક મળ્યો. પ્રથમ જ લેખ 'પંખીઓના વ્યાપમાં થતા ફેરફાર' વાંચી, આગળનું 'વિહંગ' વાંચવાનું મુલતવી રાખી આ પત્ર લખી રહ્યો છું. ગાજહંસ તથા રાજહંસના વધતા જતા વ્યાપના સંદર્ભમાં થોડો ઉમેરો કરવા સદ્ભાગી બનવાનો આ વર્ષે અનેરો મોકો મને પ્રાપ્ત થયો છે.

આ વર્ષે ૭મી ડિસેમ્બર ૨૦૦૪ના દિવસે હું અને

જયપાલસિંહ જાડેજા ખીજડિયા પક્ષી અભયારણ્યની મુલાકાતે ગયા. મુલાકાતનું મુખ્ય પ્રયોજન કાળીડોક ઢોંકની (Blacknecked Stork) એક જોડીએ આ વર્ષ સફળતાપૂર્વક પ્રજનન કર્યું તેની નોંધ લેવાનું હતું. કાળીડોક ઢોંકનો માળો એટલો વિશાળ હતો અને બન્ને બચ્ચાં તથા એક પુત્ર પક્ષી માળામાં લપાઈને એવી રીતે બેઠેલાં કે માળો સંપૂર્ણ ખાલી લાગે. તેમને ખલેલ ન પહોંચે એટલે દૂરથી અમે આ નિરીક્ષણ કર્યું, પરંતુ પક્ષી કે બચ્ચાં જોવા ન મળ્યાં. તે દિવસે પક્ષીનિરીક્ષણ કરી અમો જામનગર પરત ફર્યા. બીજા દિવસે એટલે કે ૮મી ડિસેમ્બરે હું એકલો જ ફરી ખીજડિયાની મુલાકાતે જવા નીકળી ગયો. 'વાઈલ્ડ લાઈફ ફોટોગ્રાફી' મારો શોખ હોવાથી આ દિવસે નકટાની ફોટોગ્રાફી કરવી તેવો ઉદ્દેશ હતો. ખીજડિયામાં ધુવાવ સાઈડનો પહેલો ગાળો અને તેની આસપાસ સામાન્ય રીતે નકટાનું એક મોટું જૂથ જોવા મળતું. હું સવારે લગભગ ૭-૧૫ વાગ્યે ત્યાં પહોંચી એક બાવળની ઓથે શાંતિથી બેસી ગયો. ત્યાંથી નિરીક્ષણ કરતા થોડું દૂર જ્યાં મોટું ઘાસ ઉગેલું હતું, તેની આસપાસ ૮ જેટલા મોટા કદના પક્ષીઓ જોયા, એટલે માન્યું કે નકટાનું 'ગ્રુપ' બેઠું લાગે છે. સૂર્યના કિરણો હજી ત્યાં સુધી પહોંચતા નહોતા. સૂર્યપ્રકાશ નીકળતાની સાથે જ ત્યાં બેઠેલા 'ગ્રુપ'ને શાંતિથી જોવાનો મોકો મળ્યો. હું માની ન શક્યો કે, હું જે પક્ષીઓને જોઈ રહ્યો છું તે કોઈ નહીં, પરંતુ ગાજહંસ (Greylag Goose) છે!

મારી ખુશીનો પાર ન હતો. થોડો સૂર્યપ્રકાશ નીકળતા મને આ વિરલ પક્ષીની ફોટોગ્રાફીની પણ ઉમદા તક મળી. વહેલી સવારથી હું ત્યાં બેઠો હતો તેથી તેમને મારી હાજરી ખટકી નહીં અને થોડા 'ફોટોગ્રાફ' હું લઈ શક્યો. ખીજડિયા પક્ષી અભયારણ્યમાં આ પ્રથમ વખત ગાજહંસ રેકોર્ડ થયા હતા. જામનગર, 'મરીન નેશનલ પાર્ક'ના શ્રી જાની, 'કન્ઝર્વેટર ઓફ ફોરેસ્ટ', શ્રી અસારીને ફોટોગ્રાફ સાથે પત્ર આપી ખીજડિયાની યાદીમાં ગાજહંસનો ઉમેરો કરવાની લેખિત જાણ કરી.

અત્યારે આ સંખ્યા લગભગ ૨૨ જેટલી થઈ છે. મેં ૮મી ડિસેમ્બર પ્રથમ વખત જોઈ ફોટોગ્રાફ લીધો ત્યારે ૮ની સંખ્યા હતી.

ભુજ તથા આસપાસ પક્ષીનિરીક્ષણની નોંધ

તા. ૩૦-૦૫-૦૪ના રોજ છારી ઢંઢની મુલાકાત દરમિયાન નીચે મુજબનાં પક્ષીઓ જોવા મળ્યાં. સાથે એ.સી.એફ. શ્રી.જે.એસ.સોલંકી અને આર.એફ.ઓ. નલિયા, શ્રી.આર.ડી. જાડેજા હતા. આ દિવસે પક્ષીગણતરી રાખવામાં આવેલી. ચાર ટુકડીઓ પાડવામાં આવી હતી. તેમાં અમારી ટુકડીને જોવા મળેલ પક્ષીઓની નોંધ મોકલું છું.

૨ સફેદ ઢોંક (White Stork), ૩ કાળીડોક ઢોંક (Blacknecked Stork) બે પુષ્પ એક અપરિપક્વ, ૧ દેશી ગરૂડ(Tawny Eagle), ૧મત્સ્યભોજ (Osprey), ૩ મોટા તેજપર (Collared Pratincoles), ૨૯ ઊલટીયાંચ (Avocet), ૧૭૮ મોટાં હંજ (Greater Flamingo), ૩૩૧ નાનાં હંજ (Lesser Flamingo), ૬૮ પીળીયાંચ ઢોંક (Painted Stork), ૨૦૩ મોટી વાબગલી (Caspian Tern), ૪ વાધોમડી Slenderbill Gull, ૧૯ દરિયાઈ બગલા (Reef Heron), ૬૯ ભગતડા (Coots), ૨૮ ધોળી કાંકણસાર (White Ibis), ૭ કબૂત બગલા (Grey Heron), ૨૬ ટીલિયાળી બતક (Spotbill Duck), ૩૫ કાળીપૂંછ ગેરેરા (Blacktailed Godwits), ૧૦ મોટા કાજિયા (Greater Cormorant), ૮૪૦ ચમચા (Spoonbill)

જામનગરમાં પક્ષીનિરીક્ષણ

તા. ૧-૬-૦૪ અને ૨-૬-૦૪ના રોજ સાંજે, આયુર્વેદિક યુનિવર્સિટીના 'ગ્રાઉન્ડ'માં શિકરા (Shikra) ને જોયો. બન્ને દિવસ એક જ વૃક્ષ પર બેઠેલ હતો. થોડી થોડી વારે શિકારનો પ્રયત્ન કરી પાછો આવતો હતો. તા. ૩-૬-૦૪ના રોજ લાખોટા તળાવ પર શ્રી જયપાલસિંહ જાડેજા સાથે પક્ષીનિરીક્ષણ કર્યું. નીચે પ્રમાણે પક્ષીઓ જોયા.

૧ ફાટીયાંચ ઢોંક (Openbill Stork), ૪૨ ટીલિયાળી બતક (Spotbill Duck), ૧૬૦ નાના કાજિયા (Little Cormorant), ૧૮ મોટા કાજિયા (Large Cormorant), ૧૧ મોટાં હંજ (Greater Flamingo), ૮

કબૂતબગલા (Grey Heron), ૯ મોટા બગલા (Large Egret), ૮ ગજપાઉં (Blackwinged Stilt), ૧૨ કાશ્મીરી વાબગલી(Whiskered Tern) પ્રજનન પોશાકમાં.

એક ટીલિયાળી બતક ૬ બચ્ચાં સાથે જોવા મળી.

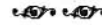

શ્યામશિર કલકલિયો (Blackcapped Kingfisher) જામનગર જિલ્લામાં

'ફ્લેમિંગો'માં શ્યામશિર કલકલિયાની નોંધ મોકલવાનું જણાવેલું હતું. ખીજડિયા પક્ષી અભયારણ્ય આશિષ કુણાલ અને બીટ્ટુએ તા. ૧૯-૧૨-૦૩ સવારે ૮:૩૦, એક પક્ષી. આશિષ-બીટ્ટુએ તા. ૨૯-૧૨-૦૩ સવારે ૭:૩૦, એક પક્ષી.

કમલ આર. ભટ્ટ

દયારામ લાયબ્રેરી સામે, રણજીત રોડ, જામનગર

ઋતુમાં પ્રથમ વાર નોંધાયેલાં યાયાવર પક્ષીઓ

તા. ૨૫-૦૭-૦૪, વૈયા (Rosy Pastor) (૦૭), સુરખાણ ડેમ (તા. અંજાર)

તા. ૨૫-૦૭-૨૦૦૪, શ્વેતપીઠ કીચડિયો (Curlew Sandpiper)(૧૨), છસરા ડેમ(તા. મુંદ્રા), ઉનાળુ પોશાકમાં.

તા. ૬-૬-૨૦૦૪ના રોજ દેવીસર તળાવ (તા.ભુજ) પર નીચેનાં વિશિષ્ટ પક્ષીઓ જોયા. આ પક્ષીનિરીક્ષણમાં મારી સાથે મારો પુત્ર મૌલિક જોડાયેલ.

૨ સર્પગ્રીવ(Darter), ૧૫ નડી બગલો (Purple Heron), ૨૦ નાની કાંકણસાર (Glossy Ibis), ૨૫ નીલ જલમુરઘો (Purple Moorhen), ૨ શ્વેતપંખ જલમાંજર (Pheasant-tailed Jacana), ૨૦મોટો હંજ (Greater Flamingo), ૪૦ ગજપાઉં (Blackwinged Stilt), ૩૦ નાની સિસોટી બતક(Lesser Whistling Teal), ૧ પાનલવા (Painted Snipe).

આ ઋતુમાં જોયેલ ચાતક (Pied Crested Cuckoo) ની નોંધ

લેર ડેમ (તા.ભુજ), ૧૨-૦૬-૨૦૦૪ (જોડી)
(ઋતુનો પ્રથમ); પ્યાઠા (તા.માંડવી), ૨૭-૦૬-
૨૦૦૪(૦૧);પાલાર ઘુના (તા.નખત્રાણા) ૧૧-૦૭-
૨૦૦૪ (૦૧).

આ વર્ષમાં જોયેલ સુગરી (Baya Weaver)નું પ્રજનન

તા. ૨૭-૦૬-૨૦૦૪ પ્યાઠાની નદી (તા.માંડવી)
૨૦ માળા ૭-૮ નર પક્ષી
તા. ૧૧-૦૭-૨૦૦૪ પાલાર ઘુના (તા. નખત્રાણા)
૪-૫ માળા, પુષ્પ પક્ષીઓ.

શ્વેતપંખ કાળી વાબગલી (Whitewinged Black Tern)ની કચ્છમાં પ્રથમ નોંધ

તા. ૬-૬-૨૦૦૪ના રોજ દેવીસર તળાવ (તા.
ભુજ) પર પક્ષીનિરીક્ષણ કરતાં ઉ કાશ્મીરી વા બગલી
સાથે ૨ નવી જાતની વાબગલી જોઈ જે મોઢા નીચેથી
સંપૂર્ણ કાળી હતી આ અંગે પુસ્તક જોતા તે શ્વેતપંખ કાળી
વાબગલી તરીકે ઓળખાઈ. કચ્છમાં તેની આ સૌ પ્રથમ
નોંધ છે. આ પક્ષીનિરીક્ષણ વખતે મારો પુત્ર મૌલિક પણ
મારી સાથે હતો.

ગુજરાતમાં તે જામનગરના લાખોટા તળાવમાં ડૉ.
તેજ મુંદકુરે ૧૪-૫-૧૯૮૫ના રોજ જોયેલ. વળી, સ્વ.
શિવરાજકુમાર ખાયરે આ પક્ષીની જસદણ નજીક, જૂન
૧૯૪૯ તથા મે ૧૯૫૫માં નોંધ કરેલ. આમ ગુજરાતની
નોંધમાં ત્રીજો ઉમેરો ગણી શકાય.

ઢોર બગલા (Cattle Egret)નું પ્રજનન

તા. ૨૯-૦૭-૦૪ના રોજ ભુજના હમીરસર તળાવ
નજીકના રાજેન્દ્ર બાગના વૃક્ષ પર ઢોર બગલા ના ૩૦
માળા જોયા. લગભગ દરેક માળામાં ૧ બચ્ચું હતું. આમ
૩૦ બચ્ચાં નજરે પડેલ. પુષ્પ પક્ષીઓ બચ્ચાં માટે ખોરાક
લેવા ગયા હોય તેમ લાગ્યું.

શાંતિલાલ વડ

જૂના વાસ, મંદિરવાળો ખાંચો, માધાપર, ભુજ ૩૭૦૦૨૦

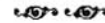
ગીરમાં પક્ષીનિરીક્ષણ

ગયા માસમાં નવરંગ (Indian Pitta) જોવા ગીરમાં
જવાનું થયું. અસંખ્ય પીટ્ટાના અવાજથી વનશ્રી ગૂંજતી
હતી. મે માસમાં આ પરદેશી મહેમાન વધુ બોલકણા બની
જાય છે તે અનુભવ્યું. કરમદડી બીટના બીટગાર્ડ શ્રી
ડાંગરભાઈ પક્ષીનિરીક્ષણનો શોખ ધરાવતા હોઈ આશરે
૬૫ કિ.મી.ના ટ્રેકિંગમાં અવનવા પક્ષીઓ નિહાળ્યા. પક્ષી
સમૃદ્ધિ ધરાવતું ગીરનું જંગલ ખરેખર વિવિધ પ્રાકૃતિક
સંપદા સાચવીને બેઠું છે, તેની પ્રતીતિ થઈ. નોંધપાત્ર
અવલોકનોમાં નીચેનાનો સમાવેશ થાય છે.

૩ દૂધરાજ(Paradise Flycatcher), ૪ નવરંગ
(Indian Pitta), ૨ શ્યામશિર (Blackheaded
Cuckoo-Shrike), ૧ દશરથિયું (Nightjar), ૩ મધિયા
(Honey Buzzard), ૧ ટીસો (White-eye Buzzard),
૨૦ શ્વેત નયના (White-eye), ૩ રાખોડી રામચકલી (Grey
Tit), ૨૫ તૂઈ (Blossomheaded Parakeet) વગેરે.

પ્રવિણ ગોહિલ

મુ.વિકટર, તા. રાજુલા, જિ. અમરેલી ૩૬૫૫૫૫

કૈચીપૂંછ વાબગલી (River Tern) ની માળાવસાહત

તા.૪-૧૦-૦૩ના રોજ ન્યારી-૧ બંધની મુલાકાતે
છલતી નજીકના બેટડા પર ૩૦-૪૦ કૈચીપૂંછ વાબગલી
ઊડતી હતી. આ તેની પ્રજનન વર્તણૂક જણાઈ. તા.૧૬-
૧૦-૦૩ના રોજ વાબગલીની પ્રવૃત્તિ ચાલુ હતી. માટીના
પાળાના ઢાળ ઉપર ૧૦-૧૫ લહેરિયા ગંદમ(Striolated
Bunting) બેઠેલાં જોયા. તા.૧૬-૧૦-૦૩ના રોજ
વાબગલીઓ ઈંડાં સેવતી હતી. સંખ્યા થતાં નાના કાજિયા
(Little Cormorant)ની હારો, જળાશયના કોઈ ગાંડા
બાવળના ઝૂંડ તરફ એક પછી એક રાતવાસા માટે જતી
હતી. આશરે ૧૦૦૦ નાના કાજિયા આવ્યા.

ડિસેમ્બરની એક મુલાકાતે જળાશયની સપાટી ઘટતાં
નવા બેટડા ઊભરી આવ્યા હતા. તેની ઉપર સંખ્યાબંધ
વાબગલીઓ કલબલાટ કરતી સતત ઊડતી હતી. ઘણી બધી

બેટડા પર, ઈંડાં પર બેઠી હતી. આશરે સંખ્યા ૧૨૦૦ હોવી જોઈએ. તા. ૧૦-૦૧-૦૪ ની પક્ષીગણતરી વખતે નિરીક્ષણ કરતાં કુલ ૩ બેટડા પર માળાવસાહત સ્થાપિત હતી. તેમાંથી એક બેટ ઘણો મોટો હતો. વાબગલીઓની સંખ્યા વધી ને આશરે ૧૮૦૦-૨૦૦૦ થઈ હતી. બેટડા પર બચ્ચાં પણ બેઠેલાં હાલતાં ચાલતાં જોયાં.

તા. ૨૨-૦૨-૦૪ની મુલાકાતે વાબગલીઓની સંખ્યા ઘટીને ૧૦૦૦ આસપાસ થઈ હતી. બચ્ચાં, પુષ્પ પક્ષીઓ સાથે ઊડતાં પણ હતાં. હજુ વાબગલી બેટડા પર ઈંડાં સેવતી બેઠી હતી. કિનારા પર એક કૂતરું આવી ચડતા ૨૦૦ વાબગલીનું એક ઝૂંડ અવાજ કરતું તેની પર ઊડતું, પાછળ જઈ ભગાડતું હતું. એવું અનુમાન થઈ શકે કે, જેમ પાણીની સપાટી ઘટતી તેમ માળા વસાહત વધતી જતી હતી, અને પ્રજનન ક્રમશઃ ઘટતું હતું. પ્રજનન કદાચ બે ત્રણ વાર પણ થતું હોઈ શકે. આ પરથી માળાની સંખ્યાનું અનુમાન કરીએ તો તે ઓછામાં ઓછી ૬૦૦-૭૦૦ હોઈ શકે.

ન્યારી-૧ બંધ

તા. ૧૬-૧૦-૦૩ના રોજ બંધની છલતી પાસેથી દૂરબીનથી જળાશયને છેવાડે નજર ફેરવતાં પાણી વચ્ચે આવી ગયેલા ગાંડા બાવળના ઝૂંડ ઉપર ચમચા (Spoonbill) તથા કાજિયા (Cormorant) બેઠેલા નજરે ચડ્યાં. થોડા ચમચા ઊડીને તે તરફ જતા હતા. સાથે આવેલ શ્રી ઈન્દ્રભાઈ ગઢવીને કહ્યું, “ચમચા માળા બનાવતા હોવા જોઈએ.” તેમણે પણ એ વાતને પુષ્ટિ આપી. તા. ૧૬-૧૧-૦૩ના રોજ તે બાજુ જઈ ટેલિસ્કોપથી ચકાસતા, બાર ચમચા માળામાં બેઠેલા હતા. ખેડૂતે પણ કહ્યું કે, સફેદ બગલા ઘાસ-ડાળખાં લઈ જતાં તેણે જોયેલ. લગભગ ૧૫ વર્ષ પહેલા, ડો. તેજમુંદકુર સાથે હોડીમાં જઈ, આવી જ માળાવસાહતમાં ચમચાનાં બચ્ચાંને રીંગ પહેરાવેલ, તે યાદગાર પળોનું સ્મરણ થઈ આવ્યું. ૧ માળો કબૂત બગલા (Grey Heron)નો, ૧ બચ્ચા સાથે જોયો.

પક્ષીગણતરી વખતે તા. ૧૦-૧-૦૪એ ફરી આ માળાવસાહતની મુલાકાત લીધી. હવે બાવળ સુકાઈ જતાં, આછા થઈ ગયેલ, તેથી ટેલિસ્કોપમાંથી ચરકથી સફેદ

થયેલા નાનાં કાજિયા (Little Cormorant)ના માળા પણ સ્પષ્ટ દેખાઈ આવ્યાં. નાના કાજિયાના ૧૧૦ તથા ચમચાના ૧૬ માળા હતા. કબૂતબગલો મોટા થયેલ બચ્ચાને ખવડાવતો નજરે ચડ્યો. ટેલિસ્કોપ ફેરવતા, આ વસાહતથી અલગ એવા બાવળના એક ઝૂંડ પર નડી બગલો (Purple Heron) વારંવાર ઊંચો થતો પકડાઈ ગયો. વધુ નજીક જઈ બારીકાઈથી નિરીક્ષણ કરતા તે બેઠો હતો તેની બાજુમાં ગોપિત ૨ બચ્ચાં દેખાયા. તે આકાશ તરફ ચાંચ રાખી ડોકને ખેંચતો હતો. તેનું રહસ્ય સમજાતા મજા પડી. તેના માળા પરથી કેંચી પૂંછ વાબગલીઓ વારંવાર પસાર થતી હતી. તેથી આ તેની હદસંરક્ષણ (territorial behaviour) ની વર્તણૂક હતી. કબૂત બગલો (Grey Heron) અને નડી બગલા (Purple Heron) ના માળાની નોંધ, રાજકોટ માટે પ્રથમ વાર હોઈ શકે.

અશોક મશરૂ

એ/૭, આલાપ હેરીટેજ. સત્યસાઈ હોસ્પિટલ પાસે, કાલાવાડ રોડ,
રાજકોટ ૩૬૦૦૧૧

કચ્છના નાના રણમાં પક્ષીનિરીક્ષણ

તા. ૨૬-૧-૦૩ના રોજ હું, ચિકુ વોરા, ફારૂક ચૌહાણ, વિશાલ થોરિયા તથા પ્રશાંત ચાવડા રણમાં બજાણાથી ટૂંકી બેટ સુધી ગયા હતા, જ્યાં અમે ૨ પરદેશી ગરૂડ (Steppe Eagle) તથા ટૂંકી જળાશય પર ૬૮ ટપકીલી ચાંચ પેણ (Spotbilled Pelican), ૩ ચોટીલી પેણ (Dalmatian Pelican), ગુલાબી પેણ (Rosy Pelican), કુંજ (Common Crane), તથા વિવિધ બતકો અને નાનાં હંજ (Lesser Flamingo) જોયાં.

આ સાથે આપને ઘુડખર ગણતરી દરમિયાન અમે જોયેલા મહત્વનાં પક્ષીઓની યાદી મોકલાવીએ છીએ.

ઘુડખર ગણતરીમાં અમને અલગ કામ સોંપવામાં આવ્યું હતું. અમે ટિલોર (Houbara Bustard) ની ગણતરી કરનારા જૂથમાં હતા.

અમે ૪ ટિલોર જીલંધર બેટમાં જોયા (તા. ૩૧-૧-૦૪). બીજા દિવસે, ૧-૨-૦૪ના રોજ અમે ૪ ટિલોર, કાલાવારા બેટની ઠસીમાં જોયા હતા.

સાબડા તળાવમાં અમે વિવિધ બતકો, કુંજ, કરકરા, ચમચા, ઢોંક, કાંકણસાર, વિવિધ કાદવ ખૂંદનારા પક્ષીઓ (wadars) વગેરે સારી એવી સંખ્યામાં જોયા.

ઉપરાંત અમે ત્રણ સારસ, એક હૂપુ લાર્ક (Hoppoe Lark) તથા ૧ તુરુમ્તી (Redheaded Merlin) જોયા હતા.

યોગેન્દ્ર શાહ, ચિકુ વોરા, ફારુક ચૌહાણ
સુરેન્દ્રનગર

શક્કરખોરા (Purple Sunbird)નો માળો

શક્કરખોરાનો માળો મારા ઘરના કોટનના છોડમાં બનાવેલો છે. આ માળો બનાવતા માદાને ૮ દિવસ લાગ્યાં. માળો બનાવવાની શરૂઆત ૧૮-૩-૦૪થી કરી અને ૨૮-૩-૦૪ સાંજે પૂરો થઈ ગયેલો હતો. પછી ૩ દિવસ માળો ખાલી રહ્યો. માળામાં માદાએ આવી અને ઈંડાં મૂક્યાં. અત્યારે માદા ઈંડાં સેવી રહી છે.

નાયકા ડેમ પાસે પક્ષીનિરીક્ષણ

તા. ૧૮-૧૨-૦૩ના રોજ હું, પ્રશાંત ચાવડા, ચીકુ વોરા તથા વિશાલ થોરિયા નાયકા ડેમ ગયા હતા. નાયકા ડેમમાં પાણીની પરિસ્થિતિ સારી હતી, તેથી પક્ષીઓની સંખ્યા સારા પ્રમાણમાં હતી. જોયેલાં પક્ષીઓમાં નોંધપાત્ર નીચે મુજબ હતાં.

ઊલટીચાંચ (Avocet) ૩, ભગતડાં (Coot) ૩૦૦+ , કુંજ (Common Crane) ૨૮, કરકરા (Demoiselle Crane) ૩૦૦+, સારસ (Sarus Crane) ૪, બ્રાહ્મણી બતક (Brahminy Duck) ૫૦+, નકટા (Comb Duck) ૪૦+, ટીલિયાળી (Spotbill Duck) ૨૮૦+, કાળીપૂંછ ગડેરા (Blacktailed Godwit) ૪૦+, નાના હંજ (Lesser Flamingo) ૨૮, મોટાં હંજ (Greater Flamingo) ૨૦, ગાજહંસ (Greylag Goose) ૭૦+, રાજહંસ (Barheaded Goose) ૨૨૦+, નાની કાંકણસાર (Glossy Ibis) ૧૩, શ્વેતપૂંછ ટિટોડી (Whitetailed Lapwing) ૧, મત્સ્યભોજ (Osprey) ૧,

શ્વેતઆંખ કારચિયા (White-eyed Pochard) ૩૦+, રાખોડી કારચિયા (Common Pochard) ૩૦+, ગયણા (Shoveller) ૩૦૦+, સર્પઝીવ (Darter) ૨, નાની મુરઘાબી (Common Teal) ૧૧૩.

ભાસ્કરપરા જળાશય ખાતે પક્ષીનિરીક્ષણ

તા. ૮-૧૧-૦૩ના રોજ હું, ચિકુ વોરા, ફારુક ચૌહાણ, પ્રશાંત ચાવડા તથા વિશાલ થોરિયા, ભાસ્કરપરા પક્ષીનિરીક્ષણ માટે ગયા હતા.

ભાસ્કરપરા એ વિરમગામ અને લખતર વચ્ચે, અને વિકલગઢથી ૩ કિ.મી. દૂર આવેલી નર્મદા કેનાલનો, 'વેસ્ટ વોટર એરિયા' છે. આ વખતે નળસરોવરમાં પાણીની સપાટી જ્યારે વધારે ઊંચી (લગભગ ૬') હતી ત્યારે અહિંયા પાણીનાં યાયાવાર પક્ષીઓ માટે ખૂબ જ અનુકૂળતા હતી. અમે ખૂબ જ મોટી સંખ્યામાં પક્ષીઓ જોયા. મહત્વનાં નીચે મુજબ છે.

સિંગપર (Pintail) ૩૦૦૦+, ટિલિયાળી બતક (Spotbill Duck) ૨૦૦૦+, નાની મુરઘાબી (Common Teal) ૬૦૦૦+, મોટાં હંજ (Greater Flamingo) ૧૦૦+, નાનાં હંજ (Lesser Flamingo) ૩૦૦+, ભગતડા (Coot) ૧૫૦૦, ગયણા (Shoveller) ૨૦૦+, નીલશિર (Mallard), ગુલાબી પેણ (Rosy Pelican) ૩૨, પીળીચાંચ ઢોંક (Painted Stork) ૬૨, નાની સિસોટી બતક (Lesser Whistling Teal) ૬૭, ઊલટીચાંચ (Avocet) ૩, સારસ (Sarus Crane) ૪, બ્રાહ્મણી બતક (Brahminy Duck) ૧૦૮, શ્વેતપૂંછ ટિટોડી (White-tailed Lapwing) ૨, ચમચા (Spoonbill) ૮૦+, કાળીપૂંછ ગડેરા (Blacktailed Godwit) ૨૩૦+, પાનપટ્ટાઈ (Marsh Harrier) ૩, રાખોડી કારચિયા (Common Pochard) ૩૬.

યોગેન્દ્ર શાહ

આનંદ, અજિતનાથ સોસાયટી પાસે, જીન્તાન રોડ, સુરેન્દ્રનગર
૩૬૩૦૦૨

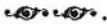
અમરેલી જિલ્લામાં પક્ષીનિરીક્ષણ

તા. ૨૩-૦૩-૦૪નાં રોજ બાબરા ખાતે કામ સબબ

જવાનું થયેલ ત્યારે ત્યાંથી નજીકમાં આવેલ તળાવનું નિરીક્ષણ કરેલ, જેમાં બ્રાહ્મણી બતક (Brahminy Duck)-૨૦, ટીલિયાળી બતક (Spotbilled Duck)-૨૫-૩૦, ગયણા (Shoveller)-૪, રાખોડી કારચિયા (Common Pochard)-૬ જોયેલ. આગળ, ૪ કિ.મી. દૂર કરીયાણાનું મોટું તળાવ આવેલ છે, જેમાંથી પીયત માટે પાણી અપાતા મોટા ભાગનું પાણી ખાલી થયેલ છે. ખાલી વિસ્તારમાં વાવણી થવાથી ઊભો મોલ જોવા મળ્યો. જતાં વેત આટલા છીછરા પાણીમાં ગુલાબી પેણ (Rosy Pelican)નું ૧૫ થી ૨૦ નું 'સ્ટુપ' જોવા મળતા આશ્ચર્ય થયેલ. તળાવમાં ૧૦-૧૫ (Painted Stork) હતા અને સુર્યાસ્તનો સમય થતાં બીજા પક્ષીઓનાં ૩ થી ૪ મોટાં જૂથ તળાવમાં આવતા હતાં, જે અંધારું થતા ન ઓળખાયા. ભગતડાં (Coot) પણ મોટી સંખ્યામાં, અંદાજીત ૧૫૦ જેટલા હતાં. ગત વર્ષે આ તળાવમાં અમરેલી જિલ્લામાં સ્વૈચ્છિક સંસ્થાઓની સંકલન સમિતિએ યોજેલ પક્ષીગણતરી દરમિયાન બન્ને પ્રકારની (Rosy & Dalmatian) પેણ મળીને ૩૫૦-૪૦૦ જેટલી નોંધાયેલ.

ગજેન્દ્રભાઈ ભટ્ટ

એક/૨૭, ગુજરાત હાઉસીંગ બોર્ડ, અમરેલી ૩૬૫૬૦૧

કાળી કાંકણસાર (Black Ibis)ના માળા

તા.૩-૪-૦૪ના રોજ મારા સુપુત્ર અર્જુનને ગોંડલ, ચોટલા, ડાંગરા (પડધરી નજીક) દર્શન કરાવવા જવા ખાસ વાહનમાં નીકળેલ, ત્યારે સવારે ૮-૦૦ વાગે વીગોરાળા ગામે પાનખર ઋતુમાં પહોંચીને થયેલા પીપરના વૃક્ષ ઉપર કુંપળો ફૂટી જોયેલ. તેના ઉપરના ભાગે કાળી કાંકણસારની જોડી જોયેલ. વહેલી સવારે માળો બનાવવામાં તલ્લીન હતા. થોડી વાર થતાં બે પૈકી એક, માળો બાંધવા માટે તણખલું ચાંચમાં લાવી માળા પર આવેલ. માળાની શરૂઆત હોય તેવું લાગતું હતું.

ડાંગરા, પડધરી નજીક આવેલ નાનું ગામ છે. નાની સિંચાઈ યોજનાનો કેમ છે, પરંતુ પાણી સુકાવા આવેલ. થોડા પાણીમાં ટીલિયાળી બતક (Spotbilled Duck), ૧૫-૨૦ તથા પીળીચાંચ ઢોંક (Painted Stork), ૧૦-

૧૫ (પાંચેક ઊડતાં) જોયેલ.

ડાંગરથી પડધરી આવેલ. ત્યાં મુખ્ય માર્ગ પર ગામ વચોવચ, જેવી રીતે ઈગોરાળામાં પાનખર બાદનાં પીપરનાં વૃક્ષ ઉપર જોયેલ તેવી જ રીતે કાળી કાંકણસાર સાંજના સમયે માળો બાંધતા જોઈ. માળો બાંધવાની શરૂઆત હોય તેવું જણાતું હતું. પડધરીથી નીકળતાં સરપદડ ગામના પાદરમાં નદીના પટ વચ્ચે ૫-૭ પીળીચાંચ ઢોંક જોયેલ જેમાં બે બચ્ચાં પણ હતાં.

તા.૩૧-૦૪-૦૪ના રોજ ખાંભાથી જુનાગઢ એક લગ્ન પ્રસંગે જતો હતો ત્યારે ધારી અને વિસાવદર વચ્ચે લાલપર નજીક, પ્રાફડ નદીના કિનારે વડ ઉપર, કાળી કાંકણસારની એક જોડી માળા ઉપર જોયેલ. તેવી જ રીતે વિસાવદર બસ સ્ટેન્ડમાં (કઈ જગ્યાએ?- સં.) કાળી કાંકણસારની જોડી માળા ઉપર જોયેલ. ગત સાલ પણ વિસાવદર બસસ્ટેન્ડમાં આ જ જગ્યાએ કાળી કાંકણસાર આ જ સમયે માળા ઉપર જોયેલ.

મહુવા, વિકટર, ચાંચના દરિયાકિનારે પક્ષીનિરીક્ષણ

તા.૨૮-૦૩-૦૪નાં રોજ મહુવા નજીક પીંગળેશ્વરનાં કિનારે 'કોસ્ટલ પેટ્રોલીંગ' કરેલ અને પક્ષી-નિરીક્ષણ કરેલ. આ દરમિયાન મહુવાના જયદેવભાઈ ધાધલ પણ મળેલ. અમે બધાએ સાથે મળીને પક્ષીઓ નોંધેલ છે, જે નીચે મુજબ છે.

તા. ૨૮-૦૩-૦૪ના રોજ મહુવા નજીક પીંગળેશ્વર દરિયાકિનારે ૫-૭ કિ.મી. ફરી પક્ષીનિરીક્ષણ કર્યું જેમાંનાં કેટલાક નીચે મુજબ છે.

નાના હંજ (Lesser Flamingo)-૧૯૭ (તેમાં બચ્ચાં પણ હતાં), પીળીચાંચ ઢોંક (Painted Stork) ૧૧, નાની ખલિલી (Whimbrel) ૪-૫, ખલિલી (Curlew) ૫, મત્સ્યભોજ (Osprey)-૪, ભૂલામણી ઢોંગીલી (Kentish Plover)-૧, ચમચા (Spoonbill)-૨, દરિયાઈ બગલા (Reef Heron) ૨, સફેદ વાબગલી (Gullbilled Tern)-૮-૧૦, મોટી વાબગલી (Caspian Tern)-૫, શ્યામશિર ધોમડા (Blackheaded Gull) ૫, રૂપેરી બાટણ (Grey Plover)-૧૦, અબલખ (Oystercatcher)-૨

આગળ જતા ચાંચ સોલ્ટપાનમાં :

રાતાપગ(Redshank)૨૦-૨૫, નાનાં હંજ (Lesser Flamingo)૧૦૦-૧૫૦, મોટાં હંજ(Greater Flamingo)-૨૦૦-૩૦૦.

વિક્ટર પોર્ટ ઉપર:

મોટો ચકવો(Great Stone Plover) -૨, સફેદ વાબગલી(Gullbilled Tern) -૧૫-૨૦, સફેદ કાંકણસાર (White Ibis)-૨

વિક્ટર સોલ્ટ વર્ફ્સમાં :

બ્રાહ્મણી બતક(Brahminy Duck) -૧૫૦-૨૦૦, ગયણા(Shoveller) ૧૫-૨૦, રાતાપગ Redshank) ૨૦.

ખેરા ખારામાં:

પીળીચાંચ ઢોંક(Painted Stork) ૨૫-૩૦ જેટલા હતા, જેમાં ૫-૬ બચ્યાં પણ હતાં. નાના હંજ(Lesser Flamingo) ૨૦૦-૩૦૦, મોટાં હંજ (Greater Flamingo) ૫૦૦-૬૦૦.

વિક્ટર સોલ્ટ વર્ફ્સ પર જેની સંતત દેખરેખના કારણે મોટા પાયે થતો પક્ષીઓનો શિકાર તદ્દન બંધ થયેલ, તેવું કહી શકાય, તેવા મંગાભાઈ ધાપાએ છેલ્લા ફેબ્રુઆરી માસમાં ૧૦૦૦૦-૧૫૦૦૦ હંજ-કરકરા આવેલ હોવાનું અને અત્યારે કુલ ૪૦૦૦-૫૦૦૦ જેટલા બન્ને પ્રકારનાં હંજ હોવાનું જણાવેલ છે. મંગાભાઈ જેવા જ કોડીનાર નજીકના નાનાવાડા ખાતેનાં દિલીપભાઈ વાળા જેવા યુવાનના પ્રયત્નોનાં કારણે પાંચપીપળા ભરતી નિયંત્રક યોજનામાં આવતા ૨૦૦૦૦-૨૫૦૦૦ પક્ષીઓને સુરક્ષા પ્રદાન થયેલ છે.

તા. ૨૫/૨૬-૪-૦૪નારોજ 'રીફવોચ' સંસ્થાના સુદર્શન રોડ્રીક્સ સાથે, સુત્રાપાડા, તા. વેરાવળમાં 'મરીન સર્વે' માટે ગયેલ ત્યારે અમોએ પાંચપીપળા ભરતી નિયંત્રક યોજનાની મુલાકાત લીધેલ. આ ક્ષારઅંકુશ યોજનાના બંધારામાં થોડું પાણી ભરેલ હતું, જેમાં ૧૫૦૦-૨૦૦૦ જેટલાં નાનાં હંજ (Lesser Flamingo) અને ૩૦૦-૪૦૦ જેટલાં મોટાં હંજ (Greater Flamingo) બચ્યાં સાથે હતાં. સાથે પીળીચાંચ ઢોંક (Painted Stork)૧૦૦-૧૧૦, ચમચા (Spoonbill) ૫૦-૬૦,

ગયણા (Shoveller)૨૦-૨૫, ભગતડાં (Coot)-૧૦૦, ટીલિયાળી બતક (Spotbilled Duck)૧૫૦-૨૦૦ જેટલી જોયેલ. તા.૦૭-૦૫-૦૪ના રોજ એટલે કે બે અઠવાડિયા કરતા પણ ઓછા સમયમાં ગયેલ ત્યારે બંધારામાં પાણી સુકાઈ ગયેલ હતું. ભરતીનો ગાળો હોઈ બંધારામાં આવેલ કીડના ભીના વિસ્તારમાં ૮૦૦-૧૦૦૦ નાનાં હંજ (Lesser Flamingo) જોયેલ. તા.૨૫-૪-૦૪ સાંજે મૂળદારકાના દરિયાકિનારે અને ફીશીંગ કોલોનીમાં ગયેલ ત્યારે નાળિયેરીનાં વૃક્ષો ઉપર નાના કાજિયા ૫૦-૬૦ અને નીચે ગિરનારી કાગડા(Jungle Crow)ના સહઅસ્તિત્વનો નજારો જોયેલ. દરિયા ઉપર ઊડતી સફેદ વાબગલી (Gullbilled Tern) ૮-૧૦ જોયેલ.

વિક્ટર સોલ્ટ વર્ફ્સ અને ખાડી વિસ્તારમાં શિકાર પ્રવૃત્તિ નાથવામાં મહત્ત્વનાં ભાગ ભજવાતા મંગાભાઈ ધાપાએ હંજ, કાજિયા, મોટી સંખ્યામાં આવ્યાંના સમાચાર આપતા એપ્રિલના અંતમાં વિક્ટર સોલ્ટ અને ખાડી વિસ્તારની મુલાકાત લીધેલ. વિક્ટર, ચાંચ અને કથીરવદર સોલ્ટ વર્ફ્સ જાણે સાંજ થાય એટલે સુરખાબ નગરી બની જાય છે. આકાશ ગુલાબી દેખાય તેટલી સંખ્યામાં હંજ જોવા મળેલ. વિક્ટર સોલ્ટમાં અંદાજે ૮ થી ૧૦ હજાર નાનાં હંજ અને ૧.૫ થી ૨ હજાર મોટા હંજ, ચાંચ સોલ્ટ વર્ફ્સમાં ૪ થી ૫ હજાર નાનાહંજ અને ૫૦૦ જેટલા મોટા હંજ, કથીરવદર સોલ્ટમાં ૩ થી ૪ હજાર નાના હંજ અને ૫૦૦ જેટલાં મોટાં હંજ જોવા મળેલ. એમાંનાં ૮-૧૦ % જેટલાં બચ્યાં હોવાનું મારું માનવું છે.

વિક્ટર સોલ્ટના એક ક્યારામાં ૧૦૦-૧૫૦ મોટા હંજ જોયેલ. આ પ્રવાસ દરમિયાન ચાંચ ગામની મુલાકાતનો પણ લાભ મળેલ. ત્રણેય બાજુ પાણીથી ઘેરાયેલ ચાંચબંદર પણ સાંજ થતા જાણે મોરનગરી હોય તેવું ભાસે છે. ગામનાં તમામ ઘર અને વૃક્ષો ઉપર મોરનાં દર્શન થાય છે. ચાંચ ખાતે વિષ્ણુ નામનો છોકરો સારો પર્યાવરણપ્રેમી છે. તેણે શિયાળામાં યાયાવાર પક્ષીશિકાર અને હાલમાં હંજશિકાર સંપૂર્ણ બંધ કરાવેલ છે. એક અંદાજ પ્રમાણે ચાંચ ખાતે ૮ થી ૧૦ હજાર જેટલા મોર હશે. વિક્ટર સોલ્ટ વર્ફ્સમાં પક્ષીનિરીક્ષણ કરતા હતા તે દરમિયાન ૧૨૦૦ થી-૧૫૦૦ જેટલા નાના કાજિયા એક સાથે ટોળામાં નીકળેલ.

તા.૦૭-૦૫-૦૪ના રોજ અમો ચીખલી સૉલ્ટ વર્ફ્સની અને ખાડીની મુલાકાતે ગયેલ. સૉલ્ટ વર્ફ્સમાં ૧૫૦૦-૨૦૦૦ જેટલા નાનાં હંજ, ૪૦૦-૫૦૦ મોટા હંજ જોતાં આનંદ થયેલ. સાંજ લગભગ ૧૦ થી ૧૨ હજાર જેટલા નાનાં હંજ અને બે હજાર જેટલા મોટા હંજ ને સોલ્ટ વર્ફ્સ આવતા જોયેલ.

અમીત જેઠવા

મુ.ખાંભા,જિ.અમરેલી-૩૬૫૬૫૦

હાફેશ્વર મંદિર(કડીપાણી), વડોદરાથી કેવડીયા કોલોની

તા.૧૦-૪-૦૪ના રોજ ચૌદ વ્યક્તિઓના જૂથે વડોદરા જિલ્લાના ડભોઈથી ઉપર, હાફેશ્વર મંદિર (કડીપાણી) થી કેવડીયા કોલોની, સરદાર સરોવર ડેમ સુધીનું લગભગ ૭૫ કિ.મી. જેટલું 'બોટીંગ' માણ્યું. કાર્યક્રમ પ્રમાણે બધા ટની તારીખે લગભગ અડધી રાત્રે હાફેશ્વર મંદિર પહોંચી ગયા.

વહેલી સવારથી શરૂ થયેલા આ પ્રવાસ દરમિયાન તથા બીજે દિવસે કેવડીયા કોલોનીમાં જોવા મળેલા પક્ષીઓનું એક ચેક લીસ્ટ અહીં આપીએ છીએ.

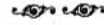
શ્વેતનયના (White-eye)(લીમડો અને અર્સેલી), ફડક ફૂટકી (Ashy Wren Warbler)-૧, ધોબીડો(Large Pied Wagtail)-૧, ફાટીયાંચ ઢોંક(Open-bill Stork)-૧, રાખોડીશિર ભોંયચકલી (Ashycrowned Finch Lark)-૧, ધોડાકાબર (Bank Myna)-૧૦૦, કંસારો (Coppersmith)-૧, બુલબુલ(Redvented Bulbul), નાના કાજિયા (Little Cormorant)-૨૦, શક્કરખોરો (Purple Sunbird), કાબરો કલકલિયો (Pied Kingfisher), મત્સ્યભોજ (Osprey)-૨, કચ્છી પિંદા (Brown Rock Chat)-૪, સર્પત્રીવ (Darter)-૨૪, કાકડિયો કુંભાર (Crow Pheasant), રાજ (Yellowthroated Sparrow), સિરકીર (Sirkeer Cuckoo), તારોડિયા (Redrumped Swallow), તારપૂંછ તારોડિયા (Wiretailed Swallow), અબાલી (Dusky Crag Martin), નીલ કસ્તુરો (Blue Rock

Thrush), ચકલી (House Sparrow), તાડ અબાલી (Palm Swift), હોલી (Little Brown Dove), કૈચીપૂંછ વાબગલી (River Tern), સફેદ કાંકણસાર (White Ibis), કબૂત બગલો (Grey Heron), ખેરખટ્ટો (Treepie).

આ ઉપરાંત, હાફેશ્વર મંદિરની બહાર લીમડાના ઝાડ પર લગભગ ૧૦૦૦ જેટલી વાગોળો જોવા મળેલી.

ડૉ.બી.એમ.પારાશર્ય,નજીરભાઈ, ડૉ. સ્નેહલ પટેલ, ડૉ. ગૌરવ એમ પંડ્યા, પ્રણવભાઈ પરીખ

આણંદ

ઉમેટાથી વાસદનો 'ટ્રેક'

નેચર ક્લબ વેટરનીટી કોલેજ, આણંદ દ્વારા તા. ૨૧-૦૩-૦૪ ના રોજ ઉમેટાથી વાસદ, મહીસાગર નદીના કિનારે એક 'ટ્રેક'નું આયોજન કરવામાં આવેલું. આણંદથી સવારે પોણા પાંચ વાગે નીકળી લગભગ છ વાગ્યે વહેલી સવારનું આકાશ દર્શન કરી, ઉમેટાથી 'ટ્રેક' શરૂ કરવામાં આવ્યો. આ 'ટ્રેક' દરમિયાન જોવામાં આવેલ મહત્વનાં પક્ષીઓની યાદી અહીં આપીએ છીએ.

ગજપાઉ (Blackwinged Stilt), ટીલિયાળી બતક (Spotbill Duck), નાની બાટણ (Little Ringed Plover), નાનો સફેદ બગલો (Little Egret), પીળકિયા (Yellow Wagtail), દિવાળીધોડો (White Wagtail), ધોબીડો (Large Pied Wagtail), ચેતવા (Garganey), ભોંયચકલી (Ashy Crowned Finch Lark), ટિટોડી (Redwattled Lapwing), વગડાઉ ટિટોડી (Yellow wattled Lapwing), બ્રાહ્મણી બતક(Brahminy Duck), રાજહંસ (Barheaded Goose), નાના કાજિયા (Little Cormorant), શક્કરખોરો (Purple Sunbird), બુલબુલ (Redvented Bulbul), રણ બુલબુલ (Whitecheeked Bulbul), કબૂત બગલો (Grey Heron), કાણી બગલી (Pond Heron), કાબરો કલકલિયો (Pied Kingfisher), સફેદછાતી કલકલિયો (Whitebreasted Kingfisher).

સમગ્ર 'ટ્રેક' એક સારો અનુભવ રહ્યો. આ ઉપરાંત, 'બર્ડ વોચિંગ' માટે પણ ત્યાં વિપુલ તકો મળી રહે તેમ છે. ડૉ.

બી.એમ.પારાશર્ય સાથે રૂબરૂ ચર્ચા વખતે એમણે જણાવ્યું કે, એ વિસ્તારમાં 'રાજહંસ' અગાઉ તેમણે ક્યારેય જોયેલ નથી.

ડૉ.ડી.એન.રાંક, ડો.ગૌરવ એન. પંડ્યા
પાનેલિયા સંજય એમ., અજય ભાણવાડિયા
આણંદ

હોસ્પિટલમાં 'બર્ડ વૉચિંગ'!

તા.૩૧-૦૫-૦૪ થી તા. ૨-૦૬-૦૪ દરમિયાન મારા એક સંબંધીને વડોદરાની ભાઈલાલ અમીન જનરલ હોસ્પિટલમાં દાખલ કરેલ. આ ગાળામાં હોસ્પિટલના 'કમ્પાઉન્ડ' માં પણ ખૂબ જ સરસ 'બર્ડ વૉચિંગ' થઈ શક્યું. હોસ્પિટલના કમ્પાઉન્ડમાં સુંદર બગીચો છે.

હોસ્પિટલના તાત્કાલિક સારવાર અને અકસ્માત વિભાગનાં પ્રવેશદ્વારની બરોબર પૂર્વ દિશામાં પેલ્ટોફામ્બના ઝાડમાં સોનેરીપીઠ લક્કડખોદનો માળો હતો. ઝાડની એક સૂકી ડાળીના પોલાણમાં નર અને માદા વારાફરતી બચ્ચાંને ખોરાક ખવડાવતાં હતાં. હોસ્પિટલના મુખ્ય પ્રવેશદ્વાર અને 'એલેમ્બીક ગ્લાસ ફેક્ટરી'ના ઝાંપા વચ્ચેનાં ઝાડમાં ખેરખટ્ટા (Indian Treepie) પણ જોવા મળ્યા.

હોસ્પિટલના પાછળના ભાગમાં કેન્ટીન પાસે, એક દરજીડા (Tailor Bird)નું જોડું તેનાં બચ્ચાં સાથે જોવા મળ્યું. નર અને માદા છૂટાં પડ્યાં ત્યારે આ બચ્ચાને પોતાનાં ગજા કરતાં મોટી એવી ખિસકોલી પર તરાપ મારતા જોવાની ખૂબ જ મજા આવી.

સૌથી અચરજ પમાડે તેવી બાબતો એ હતી કે, તા. ૦૨-૦૬-૦૪ના રોજ સવારે લગભગ ૭.૦૦ વાગ્યે હું પાછળની કેન્ટીનના 'રસ્તા પર' બેઠો હતો તે દરમિયાન બાજુમાં કરેલ વાડમાં મારાથી લગભગ ૭-૮ ફૂટ દૂર નવરંગ(Indian Pitta) આવીને બેઠો. ખૂબ અચરજ સાથે તેનું સંપૂર્ણ નિરીક્ષણ કર્યું. ત્યાર બાદ તે થોડે દૂર ઊડ્યો અને પીછો કરતાં કરતાં લગભગ અદ્દશ્ય થઈ ગયો. આટલાં વર્ષોના પક્ષીનિરીક્ષણમાં અગાઉ ફક્ત બે જ વાર એટલે કે સાસણ-ગીરમાં અને ડાંગમાં નવરંગ જોયા બાદ પહેલી વાર વડોદરા જેવા શહેરમાં નવરંગ જોઈ અભીભુત થઈ ગયો.

આ ઉપરાંત ત્યાં અન્ય પક્ષીઓમાં, દૈયડ(Magpie Robin), ટપકીલો હોલો (Spotted Dove), આ બધાં તો હતાં જ. દૂર, 'કમ્પાઉન્ડમાં' તેમનો અવાજ પણ સંભળાતો હતો.

વડોદરાના 'બર્ડવોચર્સ' માટે, મારા મતે ભાઈલાલ અમીન જનરલ હોસ્પિટલનો ભાગ પક્ષીનિરીક્ષણ માટેની એક સારી જગ્યા છે.

જત મહમદસન ઉસ્માનભાઈ

૩, આનંદ કોલોની, પોલ્ટી ફાર્મ રોડ, ફર્સ્ટ ગ્રેઈટ, અતુલ ૩૮૬૯૨૦

ખોડિયાર જળાશય પરનું પક્ષીનિરીક્ષણ

ધારીમાં મોટામાં મોટું ખોડિયાર જળાશય છે. બે મિત્રો, સુરેશભાઈ વેગડા અને ડાંગરભાઈ સાથે રહીને તા. ૧૦, ૧૧-૦૨-૦૪ના રોજ અમે પક્ષીનિરીક્ષણ માટે ગયા. ખોડિયાર જળાશયના મધ્ય ભાગમાં થોડી બેટડા જેવી જગ્યા રહે છે. તેની આસપાસ પક્ષીઓને સારી સલામતી રહેતી હોવાથી મોટા ભાગનાં પક્ષીઓ આ તરફ જળવિહાર તેમજ નિવાસ કરે છે. તેમાં દિવાળીઘોડા (White Wagtail) ૨૦ થી ૨૫, પીતશિર પીળકિયા (Yellowheaded Wagtail) ૭૫, કેચીપૂંછ વાબગલી (River Tern) ૩, મોટી વાબગલી (Caspian Tern) ૨, કાંઠલાવાળી નાની ઢોંગીલી (Little Ringed Plover) ૧૦, નાનો કાજિયો (Little Cormorant) ૨૦૦, નકટા (Comb Duck) ૨૫૦, લડાખી ધોમડા (Brownheaded Gull) ૧, નાના તેજપર (Small Indian Pratincole) ૨૧૦, કાબરી કારચિયા (Tufted Pochard) ૩૫૦, ભગવી સુરખાબ (Ruddy Shelduck) ૬, નાની મુરઘાબી (Common Teal) ૨, સીંગપર (Pintail) ૨,

આ ઉપરાંત તા. ૩૦, ૩૧-૧-૦૪ના રોજ કેચીપૂંછ વાબગલીનાં બે બચ્ચાં જોવા મળ્યાં. આગળ જતાં મોટા ચકવા (Great Stone Plover)ના બે ઈંડા જોયા, તેમનો 'ફોટોગ્રાફ' લીધો. (કાબરી કારચિયાની સંખ્યા ઘણી મોટી કહેવાય. ખૂબ મોટા વિસ્તારમાં પાણી ઊંડું હશે, તેમ સૂચવે છે. -સં.)

શ્રી અજીત ભટ્ટ

૩. બસ ડેપોની પાસે, સરદારનગર-૧, ભારદ્વાજ મુ. ધારી-૩૬૫૬૪૦

મારું નામ નાન્સી છે. હું પક્ષીમાં ખૂબ જ રસ ધરાવું છું. મેં મારી આજુબાજુ કરેલા નિરીક્ષણની નોંધ મોકલાવું છું.

મારી કૉલેજ, ગવર્નમેન્ટ 'પોલિટેકનીક'ના ૮ નં.ના વર્ગમાં બારી ઉપર, પડદાની 'પેલમેટ' પર બુલબુલે માળો કરેલો હતો.

આ વર્ગમાં લગભગ ૫૦ થી ૬૦ વિદ્યાર્થીઓ હોય છે અને ત્યાં સતત અવાજ રહેતો હોય છે, પણ આવા કોલાહલ અને આટલા માણસોની વચ્ચે પણ બુલબુલે પોતાનો માળો બનાવ્યો, તે જોઈને નવાઈ લાગી.

હવે તો બુલબુલના જે બે બચ્ચાં હતાં તે પણ ઊડી ગયા છે, પરંતુ માળો જેમનો તેમ છે. મેં, જ્યારથી બુલબુલે માળા બાંધવાની શરૂઆત કરી ત્યારથી એના બચ્ચાં ઊડી ગયા ત્યાં સુધી નિરીક્ષણ કરેલું છે.

બુલબુલ આમ તો સામાન્ય પક્ષી ગણાય પણ તે માણસો સાથે આટલી હદે ભળી ગયું છે, તે મારા માટે નવાઈની વાત છે. (તારીખ ? -સં)

નાન્સી વોરા

હરિદામ, જલારામનગર-૧, રાજવનગર, પોરબંદર

ભીમરાજ (Rocket-tailed Drongo)ના માળા

તા. ૨૪-૬-૦૪ના રોજ 'બૉટનિકલ ગાર્ડન', વઘઈ, ડાંગ ખાતે બે ભીમરાજના માળા જોયા. એક માળો આશરે ૩૫ થી ૪૦ ફૂટની ઊંચાઈ પર નીલગિરિના ઝાડ પર હતો, જ્યારે બીજો માળો પનવેલના ઝાડ ઉપર આશરે ૧૫ થી ૨૦ ફૂટની ઊંચાઈ પર હતો. આ ઝાડના થડની ખરબચડી સપાટીને ભીમરાજ, ચાંચ તેમજ પગના નખ વડે લીસી કરતો હતો. કદાચ સાપ જેવા સરિસૃપોથી બચવા આવો પરિશ્રમ કરવો પડતો હશે? જ્યારે નીલગિરિનું થડ તો લીસું જ હોય છે. આપ આ બાબતે વધારે પ્રકાશ પાડી આભારી કરશોજી.

મુકેશ આચાર્ય

૧૨, સાગર કોમ્પ્લેક્સ, વસ્ત્રાપુર તળાવની સામે, અમદાવાદ-૫૪

કુરન (કચ્છ) પાસે પક્ષીનિરીક્ષણ

તા. ૨૨-૨-૦૪ના રોજ કુરન, જ્યાં ૫૦૦૦ વર્ષ પૂર્વના હડપ્પન સંસ્કૃતિના અવશેષોનું સંશોધન ચાલે છે, ત્યાં હું અને શાંતિભાઈ વડુ ગયા હતા. રસ્તામાં વેકરિયા ઢંઢ પાસે ૨ ધોળવા ઝુમ્મસ(Twany Eagle) જોઈ. કુરન પાસેથી ઊડતી ૨૦૦૦ પેણ(Rosy Pelican) જોયા. કુરનથી ઉત્તરમાં રણમાં બીજી ૫૦૦૦ પેણ હતી. કુરન પાસે એક બદામી ગીધ (Griffon Vulture), એક તુરૂમ્તી(Kestrel) અને એક ચોટીલી પેણ (Dalmatian Pelican) ઊડતાં જોયા.

અચિન પોમલ

પોમલ જ્વેલર્સ, વોક્ળા ચોક, ભુજ ૩૭૦૦૦૧

નરારા ટાપુ પાસે પક્ષી નિરીક્ષણ

તા. ૨૭-૧-૧૨૦૦૩ના રોજ WWF રાજકોટ દ્વારા નરારા જવાનું થયું. નરારામાં દરિયાઈ સૃષ્ટિ તો જોવા મળે જ છે સાથે પક્ષીઓ પણ ઘણી સંખ્યામાં જોવા મળે છે. નરારા પહોંચતા પહેલા બન્ને તરફ મીકાના અગરિયા આવે છે. ત્યાં વારંવાર કાળીડોક ઢોંક (Blacknecked Stork) જોવા મળે છે. આજે પણ એક કાળીડોક ઢોંક જોવા મળ્યો. પાન પટ્ટાઈ (Marsh Harrier)-૧, ભગવી સમડી Brahminy Kite)-૨, મોટાં હંજ (Greater Flamingo)-૪, નાનાં હંજ (Little Flamingo)-૩૦, ગુલાબી પેણ (Rosy Pelican) -૬૫, મોટા કાજિયા, સર્પઝીવ (Darter), ગયણા(Shaveller), સિંગપર(Pintail), ટીલિયા(Ruff), કીચડિયા, કાળી કીચડિયા, ટર્ન સ્ટોન (Turnstone), દરિયાઈ બગલો(Reef Heron), કબૂત બગલો(Grey Heron), કાળાપગ કીચડિયા તેમજ ન ઓળખી શકાય તેવા અસંખ્ય કાઠવ ખૂંદનારા પંખી (Waders) ત્યાં જોવા મળ્યાં.

ભાવેશ ત્રિવેદી

૪૨, માલવિયાનગર, ગોંડલ રોડ, રાજકોટ ૩૬૦૦૦૪

મૃત ઘુવડ

તા. ૨૨-૧-૦૪ના રોજ હું, ચિકુ વોરા, ફારૂક ચૌહાણ, વિશાલ ધોરિયા તથા પ્રશાંત ચાવડા નાયકા ડેમની મુલાકાતે ગયા હતા. ત્યારે નાયકા ડેમે જવાના રસ્તામાં અમે એક સફેદ રંગનો થેલો પડેલો જોયો. નજીક જઈને જોતાં

જોયું તો તે બંધ હતો. થેલો ખોલતા અંદરથી એક ઘુવડ મરેલી હાલતમાં મળ્યું, જે અમે સુરેન્દ્રનગર ડી.એફ.ઓ. શ્રી.જોષી સાહેબને સુપરત કર્યું. બે વર્ષમાં ત્રણ ઘુવડ મરેલી હાલતમાં અમે કબ્જે કર્યા છે. જો આ જ રીતે ઘુવડ મર્યા કરશે તો ઘુવડોનું અસ્તિત્વ જ નહીં રહે.

ઘુવડ વિષેની અંધશ્રદ્ધાને દૂર કરવા અમે બધાંને વિનંતી કરીએ છીએ.

યોગેન્દ્ર શાહ, ચિકુ વોરા
સુરેન્દ્રનગર

અમદાવાદમાં કચ્છી પિદ્દો

મારા ઘરની બાજુમાં જ ખુલ્લુ મેદાન છે આથી અવારનવાર અવનવાં પક્ષીઓ જોવા મળે છે.

મારા ઘર પાસે, જાન્યુ. ૦૪ દરમિયાન કચ્છી પિદ્દો (Brown Rock Chat) જોવા મળે છે. પહેલા તો તેને જોઈને દેવચકલી (Indian Robin) ની માદા જેવો જ ભાસ થયો, પરંતુ તેનું થોડું મોટું કદ અને પૂંછડી નીચે લાલ રંગનો અભાવ મને સત્તાવતો હતો. આખરે પાંચ-છ દિવસ સુધી પક્ષીઓ વિષેનાં વિવિધ પુસ્તકો ઉથલાવ્યા બાદ, શ્રી હરિનારાયણ આચાર્ય (વનેચર)ના પુસ્તક 'વનવગડાના વાસી'માંથી મળી આવ્યું, કે કચ્છી પિદ્દોને પહેલી નજરે જોતા દેવચકલીની માદા હોવાનો ભ્રમ અવશ્ય થાય. તે પછી નક્કી થઈ ગયું કે તે કચ્છી પિદ્દો જ છે. બીજી ફેબ્રુઆરી ૦૪ પછી તે નથી દેખાયો.

ભૌમિક શાહ

૪૧, મણિરત્ન-૧, પી.એન્ડ ટી કોલોની રોડ, વાસણા, અમદાવાદ

૩૮૦૦૦૭

શક્કરખોરાની સુશ્રુષા

વિહંગના મિત્રો અને વડીલો માટે એક અવિસ્મરણીય અનુભવ લખી મોકલું છું. ગયા ચોમાસાની વાત છે, તે દિવસે સવારથી ધોધમાર વરસાદ પડી રહ્યો હતો. અમે બધા જ બારી બારણા વગેરે બંધ કરી ઘરમાં બેઠા હતા. ત્યાં દૂધવાળો આવ્યો અને મમ્મી દૂધ લેવા બહાર નીકળી. દૂધ લઈને આવતા મમ્મીએ મને બહાર બોલાવ્યો. મેં જોયું તો, એક શક્કરખોરો (Purple-rumped

Sunbird) પાણીમાં હતો. તે દિવસે ખૂબ વરસાદ હતો અને પાણી આખા આંગણમાં વહીને જતું હતું, પણ પગથિયા પાસે ખૂણાને કારણે પાણી સ્થિર હતું. ત્યાં શક્કરખોરો જેમ-તેમ કરીને સપાટી પર રહ્યો હતો. મને નવાઈ લાગી, કારણકે વરસાદ એટલો ધોધમાર હતો છતાં તે સપાટી પર રહી શક્યું. મેં તરત એને હથેળીમાં સાચવીને ઊંચકી લીધો. તેનાં પીંછા સંપૂર્ણ રીતે પલળી ગયેલા હતા. પહેલા તો સમજ ન પડી કે તેને સૂકું કઈ રીતે કરવું કે જેથી તેના પીંછાને નુકશાન ન થાય. ત્યાં વિચાર આવ્યો કે છાપાનો ઉપયોગ કરું અને તે કામિયાબ રહ્યું. પેપરની નાની પટ્ટી ફાડીને તેનાથી સતત તેના શરીર પરથી પાણી ચૂસતો ગયો અને લગભગ પંદર-વીસ મીનીટમાં તે સંપૂર્ણ રીતે કોરું થઈ ગયું. જ્યારે તેને પાણીમાંથી ઊંચક્યું હતું, ત્યારે તેની આંખોમાં અલગ ભાવ હતા પણ હવે તેની આંખોમાં થોડી તાજગી અને ચમક દેખાયા. હવે તે સૂકું તો થઈ ગયું પણ ખૂબ જ નબળુ દેખાતું હતું. પાણીમાં બચવા માટે તેની બધી શક્તિ વપરાઈ ગઈ હશે તેથી એમ હશે. હવે તેને કંઈક ખવડાવવું જોઈએ, એવો વિચાર આવ્યો પણ ખવડાવવું શું? શક્કરખોરાને ઘરના આંગણમાં જાસૂદના ત્રણ-ચાર છોડ પર ખીલેલાં ફૂલમાંથી વારાફરતી ચાંચ ઘુસાડી ફૂલનો રસ પીતા ઘણી વાર જોયેલા એટલે વિચાર આવ્યો કે મધ ખવડાવવું જોઈએ. એક નાની ડીશમાં મધ કાઢી તેની આગળ ધર્યું તો તેને અડક્યું પણ નહીં. થોડી વારે વિચાર આવ્યો કે ફૂલમાં તો મધુરસ પાતળો હોય છે. એક બીજી ડીશમાં થોડું પાણી લીધું અને તેમાં થોડું મધ ઉમેરી પાતળું મિશ્રણ બનાવ્યું, અને એની આગળ ધર્યું, પણ તોય તેણે ખાધું નહિ. પછી મેં આંગળી પર એ મિશ્રણ લગાડી તેની ચાંચની ટોચ પર થોડું લગાડ્યું અને આશ્ચર્ય સાથે તેણે પાતળી દોરી જેવી સફેદ જીભ ચાંચ પર ફેરવી ચાટી લીધું. તેની જીભ જોઈ મને કીડીખાઉનું સ્મરણ થયું. કીડીખાઉની જીભ એવી જ હોય છે. પછી તો મને ખૂબ જ મજા પડી. મધવાળા મિશ્રણમાં આંગળી બોળીને હું તેની આગળ સામે ધરું અને તે સફેદ લાંબી પાતળી જીભ બહાર લબકાવીને આંગળી ચાટી જાય. આ રીતે થોડી વાર ચાલ્યું. પછી ધરાઈ ગયું હશે, એટલે એણે ખાવાનું બંધ કર્યું. હવે તે ખૂબ જ ચેતનવંતુ લાગતું હતું અને આજુબાજુ જોઈ રહ્યું હતું. ત્યાં તો તેણે ચીરપરિચિત સીટી વગાડી. તેની સીટી ખૂબ જ ઉત્સાહપ્રેરક હોય છે. એકદમ ખુશી વ્યક્ત કરતું

હોય તેવું લાગે છે. થોડી વાર પછી તો ઊંડીને પંખા ઉપર બેસી ગયું. ત્યાંથી ઊંડીને બારણા ઉપર અને બીજે બધે ઉડાડી કરવા લાગ્યું, એટલે સમજાયું કે હવે તે સ્વસ્થ છે, અને આવજો કહેવાનો સમય છે. હું બારણું ખોલી, બહાર ઓટલા પર જઈ ઊભો રહ્યો. થોડી વાર હાથમાં રહી આમતેમ નજર દોડાવી જોતું રહ્યું અને પછી અચાનક સીટી વગાડતું ઊંડી ગયું. તે દરમિયાન વરસાદ બંધ થઈ ગયો હતો એટલે મને પૂજા ચિંતા ન હતી. હજી પણ જ્યારે જ્યારે આંગણામાં જાસૂદના ફૂલોમાંથી શક્કરખોરા ને રસ ચૂસતા જોઉં છું ત્યારે આ કિસ્સો યાદ આવી જાય

કંસારા સાથે મુલાકાત

એક દિવસ બપોરે લગભગ બાર વાગ્યે કોલેજથી આવતા રસ્તામાંમાં ક્યાંક લક્કડખોદ લાકડું કોરતો હોય તેવો અવાજ આવતો સંભળાયો. ધ્યાનથી જોયું તો, કોઈક પક્ષી એક ત્રાંસી સુકી ડાળીમાં ચાંચથી સતત લક્કડખોદની જેમ ઘા કરતું દેખાયું. તે સાથે જ ટુક ટુક એવો મીઠો અવાજ પણ સંભળાયો. સૂરજનો તડકો ઉપરથી આવતો હતો તેથી તેનાં રંગ રૂપ બરાબર જોઈ ન શક્યો. ઝાડની નજીક જ કોલેજ બિલ્ડીંગ હતું અને એ ડાળી અગાશીની નજીક હતી, એટલે હું અગાસી ઉપર ગયો અને ત્યાંથી સલામત અંતર રાખી જોયું તો, પીઠ ઉપર ભભકદાર લીલો રંગ અને આંખ પાસે લાલ રંગ ધરાવતું નાનું પક્ષી એક સૂકી ડાળીમાં લક્કડખોદની જેમ ચાંચથી કાણું પાડી રહ્યું છે. એની એકદમ નજીકની ડાળ પર એના જેવું જ પક્ષી બેઠા બેઠા ડોક ડાબે જમણે છટાથી ફેરવે અને “ટુક ટુક” એવો મીઠો અવાજ સતત કરતું જાય. આ રીતે ડાબી જમણી તરફ ડોક ફેરવતી વખતે મધ્યમાં ડોક નીચે કરે અને તે જ વખતે “ટુક” એવો અવાજ કરે. પક્ષીનો રંગ એટલો મોહક અને અવાજ કાનને એટલો સરસ લાગતો હતો કે થોડી વાર ત્યાં જ ઊભા રહીને સાંભળ્યા કર્યું. પછી નજીકથી જોવાની લાલચમાં આગળ ખસવા ગયો પણ પગ નીચે સૂકા પાંદડાં કચડાવાનો અવાજ સાંભળતાં જ તેમની ક્રિયામાં ખલેલ પડી, અને વારાફરતી બન્ને પક્ષી દૂરની ડાળીએ ઊડી ગયા. ઘરે આવીને ચોપડીમાં જોતા કંસારા તરીકે ઓળખ્યા. મેં પહેલી જ વાર તેમને જોયા એટલે એ અનુભવ સ્મરણ પટલમાં અંકિત થઈ ગયો છે. ‘The Book Of Indian Birds’ માં પ્રજનનની

ઋતુ, જાન્યુ. થી જૂન લખ્યું છે. શું તેઓ સૂકી ડાળીમાંથી જીવડાં શોધીને ખાતું હશે કે પછી માળો કરવા માટેની તૈયારી હશે? ડાળીની ઊંચાઈ આશરે ૩૦-૩૫ ફૂટ હશે.

ચિરાગ પટેલ

ડી/૫, સ્ટાફ ક્વાર્ટર્સ, જીએચ કેમ્પસ, નવસારી ૩૮૬૪૫૦

બપૈયાનું ગુજરાતમાં પ્રજનન : બે પરીક્ષક અવલોકનો

બે પ્રસંગોએ મેં, અપુષ્પ બપૈયા (Indian Hawk Cuckoo) ને વર્ષ ૨૦૦૩ના શિયાળા દરમિયાન જોયા. આ બે અવલોકનોથી તે અહીં પ્રજનન કરે છે તે તથા કયા પક્ષીના માળામાં ઈંડાં મુકે છે, તે વિષેની માહિતી અહીં આપું છું. પ્રથમ કિસ્સામાં, મેં લેલાંના સતત અવાજથી દોરાઈને ઈન્દ્રોડા પાર્કમાં પાર્કની ઓફીસના સામેના ભાગમાં બાવળિયાની વચ્ચે એક અપુષ્પ બપૈયાને જોયો જે ખાવાનું માંગતો હતો (food begging). તેના ઓરમાન મા-બાપ હતાં લેલાં. લેલાં કયાં હતાં તે યાદ નથી રહ્યું, પણ લગભગ વનલેલાં (Jungle Babbler) હતાં. જો કે ત્યાં મોટા લેલાં (Large Grey Babbler) પણ જોવા મળે છે.

બીજા કિસ્સામાં, થોળ પક્ષી અભયારણના ભીમાસણ તરફથી જવાના ઓ. એન. જી. સી. કૂવાના રસ્તાની બાજુએ અપુષ્પ બપૈયો જોયો. બન્ને કિસ્સામાં ચાંચની પીળાશ પડતી ગુલાબી ચામડી તથા રંગરૂપ અપુષ્પ પક્ષીનાં હતાં તે નિર્વિવાદ છે. બીજા અવલોકનની તારીખ હતી ૧૦-૧૨-૦૩. બપૈયો તેના અવાજને કારણે ચોમાસામાં ધ્યાન ખેંચે છે. ત્યાર બાદ શાંત હોવાને કારણે કળાતો નથી. ચોમાસામાં તે લેલાં કૂળનાં પક્ષીઓના માળામાં ઈંડાં મુકી અલોપ થઈ જાય છે અને બચ્ચાં મોટા થયા બાદ શિયાળે નજરે ચડે છે. અન્ય આવાં અવલોકનો નોંધાય તો વધુ માહિતી મળે.

થોળ ખાતે સફેદ ઢોંક તથા ત્યાંનાં શિકારી પક્ષીઓની સમૃદ્ધિ વિષે

૧લી ફેબ્રુઆરી ૨૦૦૪ના રોજ થોળ અભયારણની મુલાકાતે ગયેલ ત્યારે ભીમાસણ તરફના કાંઠે અવલોકન કરતાં ઘણા બધાં પીળીચાંચ ઢોંક (Painted Stork), ફાટીચાંચ ઢોંક (Openbill Stork) અને અન્ય જળપક્ષીઓની

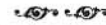
વચ્ચે લાલ ચાંચવાળા સુંદર તથા ઋતુપ્રવાસી સફેદ ઢોંક (White Stork) નજરે ચડ્યા. માત્ર ત્રણ જ પક્ષીઓ હતાં. આ ઉપરાંત ૧૯૮૯-૯૦ (વર્ષ ચોકકસ નથી, પણ અવલોકન અને આંકડો બરાબર છે) શિયાળામાં નળસરોવરના રસ્તે મેં તથા રાજેશ શાહે લગભગ ૧૦૦ સફેદ ઢોંક જોયાં હતાં.

ડિસે.થી ફેબ્રુ.૦૪ના ગાળામાં થોળની ત્રણ- ચાર મુલાકાતો દરમિયાન ૨૦ થી યે વધુ શિકારી પક્ષીઓ જેમાં મત્સ્યભોજ (Osprey), પાનપટ્ટાઈ(Marsh Harrier), મોટો કાળો ઝુમ્મસ(Greater Spotted Eagle), મધિયો (Honey Buzzard), ધોળવો ઝુમ્મસ (Tawny Eagle) શકરો (Shikra), કપાસી (Blackshoul daed Kite) એમ ૭ થી ૮ જાતિઓનો સમાવેશ થાય છે. મોટા કાળા ઝુમ્મસની સંખ્યા પાંચ જેટલી નોંધાઈ છે, જે ઉલ્લેખનીય છે. આ પક્ષી 'બર્ડલાઈફ ઈન્ટરનેશનલ' દ્વારા વૈશ્વિક સ્તરે

સંકટગ્રસ્ત જાહેર થયેલ છે. શિકારી પક્ષીઓનું આ વૈવિધ્ય તથા તેમની સંખ્યા થોળ અભયારણ્યના તંદુરસ્ત નિવસનતંત્ર તરફ પણ કદાચ સંકેત કરે છે. આ ઉપરાંત અહીં સફેદપીઠ ગીધ(Whitebacked Vulture), કાળો શાહીન (Shahin), શિયાળુ સાંસાગર (Booted Eagle) તથા મત્સ્ય ઘુવડ (Brown Fish Owl) પણ નોંધાયેલ છે. વળી ચીબરી (Spotted Owllet) તથા ખેરો (Scavenger Vulture) તો ખરાં જ. નજીકમાં ડાલવા ખાતે કાર્તિક શાસ્ત્રીએ પરદેશી ધોળવો ઝુમ્મસ (Steppe Eagle) પણ નોંધેલ છે. આમ, પંદરથીયે વધુ જાતિનાં શિકારી પક્ષીઓ સાથે થોળની સરખામણી રાજ્ય કે રાષ્ટ્રના અન્ય કોઈ પણ જલપ્લાવિત ક્ષેત્ર સાથે થઈ શકે એમ છે.

પ્રણવ ત્રિવેદી

૧૮, સુકોમલ ફ્લેટ્સ, રામદેવનગર, અમદાવાદ ૩૮૦૦૧૫

ગીધ પર જાપતો

❁ કચ્છમાં ગીધની વર્તમાન પરિસ્થિતિ

કચ્છમાં દશેક વર્ષ પહેલા ગીધની સંખ્યા સારી હતી, જેમાં સફેદપીઠ ગીધ તથા ખેરો સામાન્ય હતા, જ્યારે બદામી ગીધ તથા રાજગીધ અલભ્ય હતા. શિયાળામાં શાહી ગીધ ઢંઢ નજીક અચૂક જોવા મળતું. કચ્છમાં ગીધની જાતવાર માહિતી આ પ્રમાણે છે.

(૧) રાજગીધ (King Vulture)

ડો. સલીમઅલીએ તેમની મોજણી દરમિયાન આ પક્ષીને ખાસ નોંધ્યું ન હતું. કચ્છમાં કાળો ડુંગર, ભીમાસર તા. અંજાર, ભુજ તાલુકાના કુકમા તથા માધાપર ગામ, ભુજની ખારી નદી, ટાપર કેમ વિગેરે જગ્યાએ આ લખનારે તેને જોયેલ છે. છેલ્લે જાન્યુઆરી ૨૦૦૦માં તે ભીમાસર અને ટાપર વચ્ચે અન્ય ગીધો સાથે જોવા મળેલ, ત્યાર બાદ નજરે પડેલ નથી. આમ હવે તે અલભ્ય છે.

(૨) બદામી ગીધ (Griffon Vulture)

ડો. સલીમઅલીએ પણ તેને સામાન્ય કહ્યું ન હતું. તે કચ્છમાં સામાન્ય રીતે શિયાળામાં જોવા મળે છે. અગાઉ

તે શિયાળામાં સારી સંખ્યામાં જોવા મળતું. છેલ્લાં ત્રણ વરસમાં તે ફક્ત બાલાસર (તા. રાપર), બુડીયા ગામ (તા. અબડાસા), કુરન (પચ્છમ) તથા ભુજ તા. ના રૂદમાતા કેમ ખાતે જોવા મળ્યું છે. આમ તે કચ્છમાં હવે અલભ્ય છે.

(૩) શાહી ગીધ (Cinereous Vulture)

કચ્છમાં આ ગીધ શિયાળુ મુલાકાતી છે. તેની કચ્છમાં છારી ઢંઢ, ભીમાસર, ધીણોધર ડુંગર પર નોંધ થયેલ છે. છેલ્લે તા. ૨-૩-૯૯ના રોજ એક પક્ષી જખૌ નજીક જોવા મળેલ, જે કવિ તેજ તથા અશ્વિન પોમલે જોયેલ. ત્યાર બાદ તે જોવા મળેલ નથી. આમ તે અલભ્ય છે.

(૪) ખેરો (Scavenger Vulture)

દશેક વર્ષ પહેલા આ ગીધ કચ્છમાં સામાન્ય હતા અને સર્વત્ર નજરે પડતાં. તેના અપુત્ર પણ જોવા મળતાં, જે તેનું પ્રજનન થતું, તે સૂચવે છે. હાલ આ પક્ષીને કચ્છમાં જોવું દુર્લભ છે.

આ લખનારે અગાઉ તેને અબસાડા તાલુકામાં ૧૮-૦૩-૨૦૦૪ ના રોજ જોયેલ. તા.૪-૭-૦૪ રોજ ભયાઉ નજીક લોધેશ્વર ઢોરવાડા પાસે, પ્રાણીનાં મૃતદેહો નજીક ત્રણ અપુષ્પ વયના ખેરા જોયેલ.

તેના ઓછા થઈ જવાનું કારણ, જંતુનાશક દવા ઉપરાંત સંડાસની સગવડો થઈ ગઈ છે, તે છે. કારણ કે, માણસનું મેલું ખાવું તેનો પ્રિય ખોરાક છે.

(૫) સફેદપીઠ ગીધ (Whitebacked Vulture)

કચ્છમાં આ ગીધ અગાઉ ખૂબ સામાન્ય હતું, હાલ તે અબસાડા તાલુકા સિવાય અન્ય તાલુકામાં અસામાન્ય છે. આ પક્ષીઓની સંખ્યા ઓછી થવાનું કારણ જંતુનાશક દવાનો ઉપયોગ, વાઈરસ, ઝાડની ઘટતી સંખ્યા વગેરે હોય તેમ લાગે છે.

છેલ્લાં ત્રણ વર્ષ દરમિયાન તે અબસાડા તાલુકામાં સારી સંખ્યામાં જોવા મળેલ છે. વધુમાં વધુ ૨૬ ગીધ તા. ૧૧-૮-૦૨ના રોજ રેલડિયા મંજલ અને વિંઝાણ વચ્ચે જોવા મળેલ. નલિયા તથા જખૌમાં તો તે મકાન પર હજી પણ માળા બાંધે છે. તા. ૨૫-૦૬-૦૨ના રોજ જખૌના મકાન પરના માળામાં ત્રણ જુવાન પક્ષીઓ જોયેલ. તા. ૨૯-૧૧-૦૨ના રોજ ભુજ તાલુકાના, પચ્છમના રબવીરી ખાતે તેનો માળો જોયેલ.

છેલ્લા ત્રણ વર્ષમાં, છારી ઢંઢ ખાતે બે વાર, નીંગાળ ખાતે એક વાર, ભુજ તાલુકાના રતિયા ગામ તથા પચ્છમના રબવીરી ખાતે એક વાર આ ગીધ જોવા મળેલ છે. એમ લાગે છે કે, અબસાડા તાલુકામાં તેની સંખ્યા સારી છે. તા. ૨૭-૦૬-૦૪ના રોજ અબસાડા માંડવી તા.ના ત્રિભેટે આવેલ પોલાડિયા ગામના ઢોરવાડા નજીક ફેંકવામાં આવેલ મરેલ ઢોર નજીક ૩૦૦ ગીધ જોયેલ, જે તેની સારી સંખ્યા છે, તે સૂચવે છે. વળી તા. ૪-૭-૦૪ના ભયાઉ નજીક, લોધેશ્વર ખાતે આવેલ ઢોરવાડા નજીક ફેંકાયેલ મૃત ઢોર ઉપર ૨૫ ગીધ જોયેલ.

(૬) ગિરનારી ગીધ (Longbilled Vulture)

આ ગીધ પણ અગાઉ કચ્છમાં સામાન્ય હતા. હાલ

તે અસામાન્ય છે. અગાઉ તેમની નોંધ કચ્છમાં મથલ, ભીમાસર, ટપ્પર, ડોણ તથા છારી ઢંઢ ખાતે થયેલ છે. તે સામાન્ય રીતે સફેદપીઠ ગીધ સાથે હોય છે.

છેલ્લાં ત્રણ વર્ષ દરમિયાન તેને અબસાડા તાલુકાના વિંઝાણ, લખપત તાલુકાના ઝારા ડુંગર, માધાપર નજીક, એડમન્ડ લેક તથા પાલાર ધુના ખાતે જોયેલ છે. તા. ૪-૭-૦૪ના રોજ ભયાઉ પાસે લોધેશ્વર ઢોરવાડા નજીક બે ગીધ જોયેલા તા. ૨૭-૬-૦૪ના રોજ માંડવી તાલુકાના મઉ ગામમાં ૧૫ ગીધ જોયેલ અને પોલાડિયા ઢોરવાડા નજીક ૧૦૦ ગીધ જોયેલ, જે તેની સંખ્યા વધે છે તે સૂચવે છે.

ઘણાં વર્ષો બાદ, સર્વ પ્રથમ ૧૩-૪-૦૩ અને ૨૬-૪-૦૩ના રોજ તે એડમન્ડ લેક ખાતે ભેખડમાં માળા કરતું નોંધાયેલ. તેના ૬ માળા હતા અને દરેક માળામાં ૧ બચ્ચું હતું. ૯ પુષ્પવયનાં પક્ષીઓ માળા તથા માળા નજીક નજરે પડેલ. તા. ૨૭-૪-૦૩ના રોજ નખત્રાણા તાલુકાના પાલાર ધુનાની ભેખડમાં આ ગીધનો એક માળો જોયેલ, જેમાં એક બચ્ચું નજરે પડેલ. એક પુષ્પવયનું ગીધ પણ નજરે પડેલ. વળી તા. ૧૧-૬-૦૪ના રોજ અહીં ફરી પાછું પ્રજનન થયેલ જોવા મળેલ. ૪ બચ્ચાં મોટા થઈ ગયેલા નજરે પડ્યા સાથે ૧૦ પુષ્પ પક્ષીઓ જોયેલ, જે વારંવાર ખોરાકની શોધમાં જતાં હતાં.

લખપત તાલુકાના ઝારા ડુંગર પર તે પ્રજનન કરતું હોવાની સંભાવના છે, કારણકે, ભેખડોમાં અહીં ગીધ જોવા મળે છે. આથી આ ગીધ હવે કચ્છમાં મૂળ સ્થિતિમાં આવતાં હોય તેમ લાગે છે. પણ આ અંગે પૂરી મોજણી કરવાની જરૂર છે.

આમ એકંદરે જોઈએ તો કચ્છમાં હવે રાજગીધ, બદામી ગીધ તથા શાહી ગીધની સંખ્યા ઓછી થઈ ગઈ છે. સફેદપીઠ ગીધ અબસાડામાં સારી સંખ્યા ધરાવે છે જ્યારે ગિરનારી ગીધ ફરી પ્રજનન કરતા થયા હોઈ, તેની સંખ્યા વધતી હોય તેમ જણાય છે. આ અંગે હજુ સમગ્ર કચ્છમાં મોજણી કરવાની આવશ્યકતા છે, જેથી સમગ્ર કચ્છમાં ગીધની પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ આવી શકે.

કચ્છમાં પ્રવર્તમાન ગીધની પરિસ્થિતિની જાત તપાસમાં મારી સાથે શ્રી. અશ્વિન પોમલ સાથે રહેલ હતા અને આ અંગે તસવીરો પણ તેમણે લીધી હતી.

શાંતિલાલ વડુ, ભુજ

✱ તા. ૬-૪-૦૪ : એક સફેદપીઠ ગીધ અમદાવાદના પાલડી વિસ્તાર ઉપર ઊડતું જોવા મળ્યું.

ઘૈવત હાથી, રાજદીપ ઝાલા, રાજન જાદવ, રાજકોટ

✱ તા. ૧૦-૯-૦૩ના રોજ મારી વાડીએ ૩ ગિરનારી ગીધ (Longbilled Vulture) નાગિયેરીના વૃક્ષ પર બેઠેલા જોયા. ક્યારેક ક્યારેક આકાશમાં ચકરાવા લેતા નજરે ચડે છે.

દિપક જે. ઠાકર

મુ.કંકાશર, તા. માંગરોળ, જુનાગઢ-૩૬૨૨૨૬

✱ તા. ૧૮-૦૧-૦૪ના રોજ અમે ગિરનારની બાજુમાં આવેલ દાતાર પર્વતની મુલાકાત લીધી. પર્વતની ટોચથી થોડી નીચે ઊભી કરાડોના પત્થરો ઉપર ૩ ગિરનારી ગીધ (Longbilled Vulture) જોવા મળ્યાં. સમય સવારનો હતો.

ત્યાં પગથિયાની બાજુમાં જમીન ઉપર એક ઈન્દ્રરાજ (Malabar Whistling Thrush) પણ દેખાયો.

દાતાર પર્વત (જુનાગઢ) ઉપર સફેદપીઠ ગીધ અને ગિરનારી ગીધ નિયમિતપણે દેખાય છે.

જાદવ રાજન, ઘૈવત હાથી, રાજદીપ ઝાલા, રાજકોટ

✱ મહુવા ખાતે, કૃષિ સંશોધન કેન્દ્ર, કૃષિ યુનિવર્સિટી - મહુવા (જિ. ભાવનગર) ના પ્લાન્ટેશનમાં ગીધના માળા ઊંચા નાગિયેરીનાં વૃક્ષોમાં જોવા મળતાં. આ વૃક્ષો પરથી નાગિયેર ઉતારતી વખતે માળાને પણ છોડવામાં ન આવતા. ગીધ દર વર્ષે માળા બનાવતા નથી, પરંતુ બનાવેલા માળાનો વારંવાર ઉપયોગ કરે છે. આ બાબતે મહુવાની 'ફ્લોરિકન નેચર ક્લબ'ના ચિરાગ કોટડિયા અને ભાવેશ બાલધિયાએ કરેલ રજૂઆતની નકલ મને મળતા, ગાંધીનગર, કૃષિ મંત્રી અને સચિવના સ્તરે રજૂઆત કરી છે. સહસંશોધન વૈજ્ઞાનિક, બાગાયત - મહુવા અને સંશોધન નિયામક - અમદાવાદે શક્ય હોય ત્યાં સુધી માળાવાળા નાગિયેરીના વૃક્ષો પરથી નાગિયેર ન પાડવા જણાવેલ છે, તેમજ સંરક્ષણ માટેનાં પૂરતાં પગલાં પણ લેવામાં આવશે, તેવું જણાવેલ છે.

અમીત બી. જેઠવા, ખાંભા

✱ કચ્છમાં ગીધની નોંધ

તા. ૨૭-૦૬-૨૦૦૪: પોલાડિયા (તા. માંડવી)

સફેદપીઠ ગીધ (૩૦૦), ગિરનારી ગીધ (૧૦૦); મઉ ગિરનારી ગીધ (૧૫).

તા. ૪-૦૭-૨૦૦૪: લોધેશ્વર (તા. ભયાઉ) ખેરા(Scavenger Vulture) (અપરિપક્વ), સફેદપીઠ ગીધ (૨૫), ગિરનારી ગીધ (૦૨).

તા. ૧૧-૦૭-૨૦૦૪: પાલાર ધુના, (તા. નખત્રાણા), ગિરનારી ગીધ (૧૦) (પુષ્પ).

શાંતિલાલ વડૂ, અશ્વિન પોમલ, ભુજ

✱ આપણી ફોન પર થયેલી વાત મુજબ આપને સફેદપીઠ ગીધ (Whitebacked Vulture) ના એક જ ઝાડ પરના ૫ માળા વાળો ફોટો મોકલાવેલ છે. આ ઝાડ પર આખો દિવસ લગભગ એક સાથે ૧૭ સફેદપીઠ ગીધ જોવા મળે છે. પાંચમાંથી અત્યારે ચારમાં બચ્યાં છે. એક ખાલી વિખરાઈ ગયેલો માળો છે.

હું તથા પ્રશાંત યાવડા, તા ૩૧-૩-૦૪ના રોજ મોટા ટીંબલા (લીંબડી) ગયા હતા. ત્યાં એક જ ઝાડ પર ૧૨ સફેદપીઠ ગીધ જોયા હતાં. આ ઝાડ પર ૬ માળા હતા. આ ઝાડ ગામતળાવની પાળ ઉપર આવેલું છે. છ માળામાંથી બે ખાલી હતા.

તા. ૨૬-૨-૦૪ના રોજ હું, ચિકુવોરા, ફારૂક ચૌહાણ વિશાલ થોરિયા તથા પ્રશાંત યાવડા મેમકા ગામ પાસે ગયા હતા. ત્યાં રસ્તામાં ગેબનશાહ પીરની દરગાહ પાસેના તળાવ(બોડા તળાવ)ના એક વૃક્ષ પર સફેદપીઠ ગીધના ચાર માળા હતા. ચારેયમાં એક એક બચ્યું હતું. આ ઝાડ પર ૧૭ ગીધ બેઠા હતા. (સાથે આના ફોટો ગ્રાફ આપને મોકલાવીએ છીએ).

૧૧-૨-૦૪ ના રોજ હું, ચિકુવોરા, ફારૂક ચૌહાણ, પ્રશાંત યાવડા તથા વિશાલ થોરિયા વઢવાણથી લીંબડી જતા હતા, ત્યારે વઢવાણમાં ૨૫ સફેદપીઠ ગીધ તથા ૨ ખેરા જોયા હતાં.

પોગેન્દ્ર શાહ, ચિકુ વોરા, સુરેન્દ્રનગર

✱ તા. ૧૬-૨-૦૩ના રોજ ગામ-ધમડકા, તાલુકો- અંજારથી શ્રી અબ્દુલ કરીમ ખત્રીના ફોનથી જણાવ્યા પ્રમાણે તેમણે ૧૬-૨ ના ભયાઉ નજીક, નવા ગામ પાસે, સફેદપીઠ

ગીંદા -૧૭ જોયા.

અધિન પોમલ, ભુજ

✽ અમે વારંવાર જુનાગઢના ગિરનાર પર્વત ઉપર 'ટ્રેકિંગ' માટે અને પક્ષીનિરીક્ષણ માટે જતા હોઈએ છીએ. ત્યાં સફેદપીઠ ગીંદા (Whitebacked Vulture) સહેલાઈ જોવા મળી જાય છે. ક્યારેક ગિરનારી ગીંદા (Longbilled Vulture) પણ જોવા મળે છે, પરંતુ રાજગીંદા (King Vulture) જોવા મળતું નથી.

તા. ૧૯-૧૦-૦૦ના રોજ ગિરનાર ઉપર બે રાજગીંદા જોયા હતા ત્યાર બાદ મને ગિરનાર ઉપર રાજગીંદા જોવા મળ્યાં નથી.

તા. ૧૫-૧-૦૩ના રોજ ગિરનાર ઉપર રાણકદેવીના પથ્થરથી આગળ જતાં પહાડની કોતરમાં આવતાં જતાં આઠ સફેદપીઠ ગીંદા જોવા મળ્યાં. તેના માળા હોય તેવું લાગ્યું. છ થી વધારે ગિરનારી ગીંદા ઊડતાં જોવા મળ્યાં. (પહાડની કરાડોમાં ગિરનારી ગીંદાના માળા હોવાની શક્યતા વધારે છે. - સં.)

તા. ૩-૨-૦૩ના રોજ ગિરનાર ઉપર રાણકદેવીના પથ્થરથી આગળ જતાં પંદરથી વધારે સફેદપીઠ ગીંદા ઊડતાં જોયા, સાથે અચ્ચાં હોય તેવું લાગતું હતું.

તા. ૨૦-૨-૦૩ના રોજ ગિરનાર, ભરતવન શેષાવન તરફથી ઉપર જતા, ૧૫ થી ૨૦ ગીંદા ઊંચાઈ પર ઊડતાં જોયા, પણ ઓળખાઈ શકાયા નહીં.

તા. ૩-૭-૦૩ના રોજ મારા મિત્રો રાજન અને રાજદીપની સાથે જુનાગઢ દાતાર પર્વત જવાનું થયું. ત્યાં સફેદપીઠ ગીંદા જોવા મળ્યાં.

તા. ૨૭-૧૨-૦૩ના રોજ જામવાળા ગીર પાસે મરેલાં ઢોર પર ચાર સફેદપીઠ ગીંદા જોયા. તેના પછીના દિવસે તે ચાર ગીંદા તાડના ઝાડ પર રાતવાસો કરતા જોવા મળ્યાં.

તા. ૧૦-૪-૦૪ના રોજ હું, રાજન અને રાજદીપ, છોડવડી ગીરથી બાણેજ જતાં બે રાજગીંદા જોયા.

તા. ૧-૧૨-૦૩ના રોજ હું અને ધૈવત સાસણ-ગીર પ્રકૃતિશિક્ષણ શિબિર પૂરી થયા બાદ દેવગિયા સફારી પાર્કમાં ગયા ત્યારે ત્યાં ૨૦ ખેરા (Scavenger Vulture) જોયા.

તા. ૩-૧૧-૦૩ના રોજ સુરન્દ્રનગર જિલ્લામાં થાન પાસે આવેલા માંડવ વીડમાં, બાડિયા બેલીના મંદિર પાસે એક સફેદપીઠ ગીંદા મરેલું જોવા મળ્યું. ત્યારે રાજન, રાજદીપ, ધૈવત પણ સાથે હતા.

ભાવેશ ત્રિવેદી, રાજકોટ

✽ રાજકોટમાં જ જ્યુબિલિ બાગ પાસેથી જતો હતો, ત્યાં ૬ થી ૭ ગીંદા કબ્રસ્તાન પાસે ઊડતાં દેખાયા. કયા હતા તે હું ઓળખી શક્યો નથી. પછી જોવા મળ્યા નથી.

વિરેન્દ્ર સંઘવી, રાજકોટ

✽ કડી શહેરમાં ગીંદા અંગેની નિરીક્ષણ નોંધ

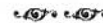
અત્રે શહેરની પશ્ચિમે બંધ પડેલ મિલનો ઘણા વિસ્તારમાં ફેલાયેલો નિર્જન વિસ્તાર આવેલ છે. ત્યાં લીમડાનાં ઘણાં જૂના, ઊંચા વૃક્ષો હતાં. છેલ્લા દોઢ વર્ષથી તે સ્થળે હું નિયમિત સાંજ-સવાર જતો ત્યારે ૨૭ ગીંદાની ગણતરી કરતો. ઘણા લીમડા પર માળા પણ હતા. રોજ અપોરે આકાશમાં ગીંદાને વિહરતાં મેં જોયા છે. આ બંધ પડેલ મીલનો વિસ્તાર ગીંદા માટેનું સરસ આશ્રયસ્થાન હતું.

ગયા માર્ચ-૦૪ માં બંધ થયેલ મિલના પ્રવેશ બાજુએ 'ધરતી સીટી'નું 'બોર્ડ' જોયું. બિલ્ડરો દ્વારા તે જમીન ખરીદ થઈ. ત્યાં 'ધરતી સીટી' રહેણાંકનાં મકાનો તથા દુકાનોની જાહેરાત થઈ અને ધડાધડ, ઊંચા-વિશાળ લીમડાનાં વૃક્ષો કપાયાં. ગીંદાનો આશ્રય વૃક્ષો કપાવાથી નામશેષ થયો. હૃદયમાં અનુકંપા જાગી. હવે આ ગીંદા ક્યાં આશ્રય લેશે? થોડા દિવસના નિરીક્ષણ બાદ જાણ્યું કે આ ગીંદાએ અત્રે આવેલ 'રેલવેસ્ટેશન'ની બાજુમાં સરદાર બાગનાં ઊંચાં વૃક્ષોમાં આશ્રય લીધેલ છે. હાલમાં તો ગીંદા ત્યાં સલામત છે. ઘટતી જતી ગીંદાની સંખ્યા પર્યાવરણ માટે ચિંતાનો વિષય છે.

કડી શહેરની આજુબાજુ આવેલ જળાશયોમાં સફેદ કાંકણસાર (White Ibis), કાળી કાંકણસાર (Black Ibis), નાની કાંકણસાર (Glossy Ibis), નકટા (Comb Duck), ચમચા (Spoonbill), જોવા મળે છે. સમડીઓની સંખ્યા ઘણી છે. હરિયલ (Green Pigeon) પણ જોવા મળે છે.

અનિલ.જે.પટેલ

જાકસણ, તા. મહેસાણા

હતા. એમણે કહ્યું કે, એમને ત્યાં આસપાસ ક્યાંય ચકલા જોવા નથી મળતા, ત્યારે આશ્ચર્ય થયું. એમ કેમ હશે ?

નાનકડો બગીચો છે, તેમાં ટ્યૂકડાં પક્ષીઓ, જંગલી કાગડા વગેરે દેખાય, પણ બહુ શરમાળ, તેમને ચણ નાખીએ ત્યાં ભાગી જાય.

‘વિહંગ’ વાંચવું ગમે છે. મારી માહિતીમાંથી કંઈ રસપ્રદ લાગે તો સમાવશો.

સુલભા દેવપુરકર

હર્ષદ પ્લોટ, પેરેડાઈઝ સિનેમાની બાજુમાં, પોરબંદર-૩૬૦૫૭૫

પંચમહાલમાં હંસની હાજરી

‘વિહંગ’ શિશિર ૨૦૦૪ની આવૃત્તિ નવીન સરનામે મળેલ છે. આભાર!

‘વિહંગ’, શિશિર ૨૦૦૪ના અંકમાં માનનીય શ્રી લાલસિંહભાઈનો ‘પંખીઓના વ્યાપમાં થતા ફેરફાર’નો લેખ વાંચી, રાજહંસ તેમજ ગાજહંસના વ્યાપમાં થતા ફેરફાર અંગેની માહિતી જાણી.

ગાજહંસની, પંચમહાલ/દાહોદ જિલ્લામાં હાજરી અંગે જણાવું તો, સને ૧૯૮૪માં પંચમહાલ જિલ્લાના વરધરી (તા.લુણાવાડા) ગામના તળાવમાં સૌ પ્રથમ મેં ગાજહંસ ૧૦૦+ જોયા હતા. તે જ વર્ષે પંચમહાલને અડીને આવેલ બાલાશિનોર તાલુકાના વઘાસ ગામના તળાવમાં ૨૦૦+ ગાજહંસ જોવા મળેલ હતા. ૧૯૮૪ બાદ તો પંચમહાલ તેમજ દાહોદનાં વિવિધ તળાવો તેમજ ડેમમાં દર વર્ષે ગાજહંસની હાજરી નોંધાયેલ છે.

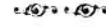
રાજહંસ, પંચમહાલ તેમજ દાહોદમાં ભૂતકાળમાં જોવા મળેલ નથી, પરંતુ તારીખ ૯-૦૧-૨૦૦૩ના રોજ દાહોદ જિલ્લાના પાટાડુંગરી ડેમમાં ૩૮ રાજહંસ જોવા મળેલ. આ બાબતે ‘પ્રકૃતિ મિત્ર મંડળ’ દાહોદના શ્રી અજય દેસાઈને મેં રાજહંસ જોવા બાબતે જાણ કરેલ હતી. તેઓએ અઠવાડિયા બાદ પાટા ડુંગરી ડેમની મુલાકાત લીધેલ, પરંતુ રાજહંસ જોવા મળેલ ન હતી. કદાચ પરતપ્રવાસ દરમિયાન પાટા ડુંગરી ડેમની રાજહંસે મુલાકાત લીધેલ હશે.

‘વિહંગ’ના આ જ અંકમાં નેચર ક્લબ, સુરતના શ્રી મુકેશ ભટ્ટની માંડવી તાલુકાના આંબલી ડેમ પર પાંચ કાળા ઢોક (Black Stork) જોયાની નોંધ વાંચી. આ બાબતે, હું સને ૧૯૮૮માં વાંકલ મુકામે ફરજ બજાવતો

હતો, તે દરમિયાન આંબલી ડેમ પર માંડવીના તે સમયના રેન્જ કોર્સ્ટ ઓફિસર શ્રી ડુંગરસિંહજી સોલંકી સાથે પક્ષીનિરીક્ષણ દરમિયાન બે કાળા ઢોક જોવા મળેલ હતા.

સુનિલ પુવાર આર.એફ.ઓ

બી-૫૫, સમ્રાટનગર, બામરોલી રોડ, ગોધરા

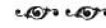
સૌરાષ્ટ્રમાં મોટા રાજાલાલની હાજરીનું આશ્ચર્ય!

‘વિહંગ’ વાંચવાની અને ગુજરાતના જુદાજુદા પક્ષી નિરીક્ષકોના અનુભવો વાંચવા -જાણવાની ખૂબ મજા પડે છે. અમે સમગ્ર પરિવાર, જેમ ચાતક મેઘની પ્રતીક્ષા કરે તેમ ‘વિહંગ’ની પ્રતીક્ષા કરીએ છીએ. સૌરાષ્ટ્રમાં મીતીયાળાના જંગલમાં ‘Scarlet Minivet’ જોવા મળ્યો, તેવું શ્રી અજીતભાઈ ભટ્ટનું લખાણ વાંચી નવાઈ લાગી સાથે આંનદ થયો કે, સૌરાષ્ટ્ર માં એક નવું પક્ષી નોંધાયું. બીજા કોઈ પક્ષીનિરીક્ષક મિત્રોએ સૌરાષ્ટ્રમાં અન્ય કોઈ જગ્યાએ જોયો હોય તો માહિતી આપવા વિનંતી.

અમારા ફળિયામાં હમણાં શકરખોરા (Purple Sunbird) ખૂબ જ આવે છે. નરના ઘેરા ભૂરા રંગમાં ખભા ઉપર બે પીળા ડાઘ (બલ્બ) ખૂબ સુંદર લાગે છે.

મિત્રવીંદા અધ્યયુ

૩૭, વિદ્યુત નગર, સાવરકુંડલા-૩૬૪૫૧૫

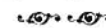

અમીપુર ડેમ

શ્રી વિનોદભાઈ નિમાવત લિખિત ‘અમીપુર ડેમ’ વિશેનો લેખ ખૂબ જ રસપ્રદ હતો. તેમની લેખનશૈલીથી હું ખૂબ જ પ્રભાવિત થયો છું. વાયકમિત્રોને આવી લેખનશૈલીથી સ્થળ પર પહોંચાડવા બદલ આપ આભારને લાયક તો ખરા સાથે ઘણા બધાનું ટિકિટભાડું પણ બચાવો છો (મજાકનાં અર્થમાં લેવું)! પરંતુ વર્ષન પણ એવું છે કે, ત્યાં ગયા વગર રહેવાય નહીં.

મુકેશ આચાર્ય

૧૨, સાગર કોમ્પ્લેક્સ, વસ્ત્રાપુર તલાવડી સામે, અમદાવાદ-૧૫

મોરબી એટલે મયુરપુરી!

મોરબીમાં અમો થોડા મિત્રો શરૂઆતમાં પક્ષીઓને

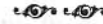
યણ નાખવાનું કરતા. સાથે 'મોર્નિંગવૉક' પણ થાય અને દેવદર્શન પણ. આમ 'શ્રી ઈન વન' જેવો હેતુ! સાથે, વૃક્ષારોપણનું લક્ષ પણ ખરું. એમાં ૧૯૮૧માં 'લાયન્સ ઈંગ્લીશ સ્કૂલ'માં વૃક્ષારોપણ તથા પર્યાવરણરક્ષા જાગૃતિનો કાર્યક્રમ તે વખતના નાયબ કલેક્ટર શ્રી પંકજકુમાર જોશી સાહેબની અધ્યક્ષતામાં થયો. તે વખતે મેં મારા વિચારો રજૂ કર્યા કે, બીજા શહેરની જેમ મોરબીમાં પણ પ્રકૃતિ પ્રેમીઓની એક સંસ્થા હોવી જોઈએ. તે પહેલા અમો 'ભાયાવદર નેચર ક્લબ'નાં ઉપક્રમે સાસણં તથા હિંગોળગઢ, પક્ષી તથા પ્રકૃતિ દર્શન માટે જતા. ત્રણેક વર્ષ પહેલા બરડાડુંગરના ભ્રમણ વખતે ભાણવડના 'પ્રકૃતિ જતન પરિવાર'ના ભાઈઓ સાથે હતા. આમાંના ઘણા તો 'વિહંગ'ના સગપણે જાણીતા જ હતા. 'વિહંગ'નું આ

એક જબરું કાર્ય છે.

'મોરબી' મોર પક્ષીની અધિકતા ને લીધે જ નામ પડ્યું છે. પ્રાચીન નામ મોરગઢ, ઢેલડીનગર, તેમજ મયુરપુરી. મોરબીવાસીઓને મોર માટે ખાસ લગાવ છે, તેથી અમારી સંસ્થા 'મયુર નેચર ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ' અમોએ 'રજીસ્ટર' કરાવ્યું. વૃક્ષારોપણ, ખાસ કરને દેશી વૃક્ષો કે જેમાં ફળ લાગતાં હોય તથા ઔષધિ વૃક્ષોનું વાવેતર કરીએ છીએ. વૃક્ષને પક્ષીની મદદ મળે છે, પક્ષીને વૃક્ષોની જરૂર છે. અવારનવાર પ્રકૃતિ દર્શનના કાર્યક્રમો કરીએ છીએ.

દુર્લભજી રાઠોડ

ઠે.૧, મહેન્દ્રપરા, 'રાઠોડ ભુવન' મુ. મોરબી

મ.હુ.હિંમતસિંહજીની હલામે

વિકસિત દેશોમાં પંખીઓની આદતો તેમની ખાસિયતો અને પ્રજનન વગેરેનો ઘણો ઊંડો અભ્યાસ થતો રહ્યો છે, જેથી પક્ષીવિજ્ઞાન (Ornithology)ની શોધો વ્યાપક પ્રમાણમાં થવા પામી છે. તેની સરખામણીમાં આપણા દેશમાં વિહંગો વિશેની માહિતીની ઘણી કડીઓ ખૂટે છે. વ્યક્તિગત અમુક પક્ષીઓનો છૂટક છૂટક અભ્યાસ થયો છે, પરંતુ તેમાંના કોઈ એકનો સંપૂર્ણ અભ્યાસ થયો હોય, યા એકત્રિત કરવામાં આવ્યો હોય, તેવું મને હજી સુધી જાણવા મળ્યું નથી. ડૉ. સલીમઅલીએ સુઘરી (Baya Weaver)ના પ્રજનનનો સંપૂર્ણ અભ્યાસ કરેલો. તેવી જ રીતે મને ખ્યાલ છે તે પ્રમાણે, ગુજરાતમાં ચકલી (House Sparrow) નો અભ્યાસ થયો છે. Finn's Baya વિશે પણ ડૉ. સલીમઅલીએ માહિતી મેળવેલી હતી. આ તો ફક્ત અમુક દાખલા દેવા માટે આ ઉલ્લેખ કરી રહ્યો છું. જે કોઈ પક્ષીનો અભ્યાસ હાથ ધરવામાં આવે તેમાં તેની ખાસિયતો, દિનચર્યા પ્રજનન અને બચ્ચાંઉછેર, એ બધી બાબતોનો વિગતવાર અને ઊંડો અભ્યાસ કરવો જરૂરી છે. આ માટે સમય અને સાધનો તેટલી જ અગત્યતા ધરાવે છે. આ બધું હું અહીં લખી રહ્યો છું તેટલું સહેલું નથી!

મારો આ બાબત પોતાનો દાખલો આપું તો, અમુક વર્ષો(૧૯૮૮માં) અગાઉ ભુજથી ૭ કિ.મી. પશ્ચિમમાં

આવેલ એક નાના તળાવમાં મેં, મોટી ડૂબકી (Great Crested Grebe)ની એક જોડીનો માળો બાંધવાથી માંડી બે બચ્ચાં ઉછરી મોટા થયાં, ત્યાં સુધી નિરીક્ષણ કર્યું હતું. આ અભ્યાસ મારા માટે ઘણો જ રસપ્રદ રહ્યો હતો કારણકે, એ તળાવમાં બે જાતનાં જળચર પક્ષીઓની પ્રજનનક્રિયા જોવાનો મને લાભ મળ્યો હતો. અને તે ઉપરાંત, બન્ને જાતોનો એક બીજા સાથેનો વહેવાર (Interaction) પણ નિહાળવા મળેલો. બીજું પક્ષી હતું, ભગતડું (Common Coot), જે તેના વહેવારમાં ઘણું આક્રમક હોવા ઉપરાંત, ડૂબકીના માળાની સળિઓની સતત ચોરી કરતું રહેતું હતું. પરિણામે, મોટી ડૂબકીને બે વખત માળાનું સ્થળ બદલવું પડ્યું હતું. છેવટે ત્રીજા માળામાં તેને સંપૂર્ણ સફળતા મળી. આ રીતનો અભ્યાસ બને તો દરરોજ અને સૂર્યોદયથી સૂર્યાસ્ત સુધી કરવો જરૂરી છે. પરંતુ હું તેમ કરી ન શક્યો, જે આ રીતના અભ્યાસમાં ખામી લેખાય. સૂર્યાસ્ત બાદ પંખીઓનો અભ્યાસ કરવો ન જોઈએ. કારણ કે, તે તેમના રાત્રિના આરામમાં ખલેલ પહોંચાડે. તે સિવાય, કોઈ માદા માળામાં ઈંડાં સેવતી હોય, યા નાનાં બચ્ચાંને ગરમ રાખવા માટે તેમને પાંખોથી ઢાંકીને બેઠી હોય તો તે મનુષ્યના ડરથી માળો

છોડી જાય પછી રાતના અંધારામાં માળામાં પાછી આવી ન શકે અને તેના પરિણામે ઈંડાં ઠરીને ખોટાં થાય અથવા નાનાં બચ્ચાં હોય તો તે ઠંડીમાં બિમાર પડે યા મરણને શરણ થાય. અબલત, નિશાયર પંખીઓ જેવાં કે ધુવડ, ચીબરી, દશરથિયું (Nightjar), વિગેરેનો અભ્યાસ કે નિરીક્ષણ રાત્રે જ કરી શકાય. દિવસના ભાગમાં આવાં પંખી ભાગ્યે જ જોવા મળે.

ઉપર જણાવ્યું છે તે મુજબ, મેં એક બીજો અભ્યાસ પણ કરવા કોશિષ કરેલ જેનાથી પણ મને પૂર્ણ રીતે સંતોષ થયો ન હતો. તે હતો તેતર (Grey Francolin)નો. તેતરની એક જોડીની માદાએ મારી ભુજસ્થિત વાડીમાં તેના માળામાં આઠ ઈંડાં મૂક્યા હતાં. મારું મકાન મારી વાડીની વચ્ચે છે તેથી જ્યારથી ઈંડાંનું સેવન ચાલુ થયું ત્યારથી ૧૮ દિવસે બચ્ચાં નીકળ્યાં ત્યાં સુધી, હું દરરોજ તે માળાનું સવારસાંજ નિરીક્ષણ કરતો. કુલ પાંચ બચ્ચાં હતાં, જેમનું ઈંડાંમાંથી નીકળવાનું એક દિવસ આગાઉ, મોડી સાંજે શરૂ થયું. બધાં બચ્ચાં રાત્રિ દરમિયાન નીકળી આવ્યા હતાં. બીજે દિવસે વહેલી સવારે તેમને જોવા ગયો ત્યારે, તેમની મા તેમને માળામાંથી હઠારની તરફ દોરી જતી હતી. તે વખતે નર પણ હાજર હતો. “કુર કુર” અવાજ કરી, પાંખો ફુલાવી, મારી સામે આક્રમક મુદ્રામાં આવ્યો. પરંતુ તેની સાથે તેને મારો ડર પણ લાગતો હોવાથી તે જેટલી ઝડપભેર સામો થયો તેટલી જ ઝડપથી નીચો નમી આમતેમ ફરતો, માં અને બચ્ચાં તરફ સરકી ગયો! મોટે ભાગે નર તેતર તેના બચ્ચાંને શિકારી પંખીઓથી બચાવવા માટે અદ્ભુત હિંમત અને સાહસ દાખવે છે. મેં એકથી વધારે વખત આ રીતનો તેતરનો અભિગમ જોયો છે. જ્યારે શકરાને તેતર જોઈ લે ત્યારે, નર અને માદા ભયસૂચક અવાજો કરે છે અને તે સાંભળી બચ્ચાં વિખેરાઈ જઈ જમીન પર ઘાસ કે ઝાંખરામાં દબાઈ જઈ સંતાતાં હોય છે. જ્યાં સુધી ભયસૂચક અવાજો ચાલુ હોય ત્યાં સુધી સ્થિર થઈ બેસી રહે છે. શકરાની નજર અતિ તેજ હોય છે, તેથી તે ધરતીસરસા દબાઈને બેઠેલા બચ્ચાંને પકડી લેવા ઝડપ મારે છે. તે સમયે નર તેતર, “કિરકિર કેકે” જોરથી અવાજો કરતો જમીન પરથી ઊડીને શિકારી પંખીઓની સામે થાય છે અને આક્રમણ કરનારને ઝાડ પર બેસી જવા મજબૂર કરે છે. અમુક વખતે નર તેતર

પીછો કરી તે જ ઝાડ પર ચડી જતો હોય છે. આ સારીએ પ્રક્રિયા કુદરતમાં એક રોમાંચક દૃશ્ય ખડું કરી દે છે. આમ તેતરની દિનચર્યાના મારા નિરીક્ષણ દરમિયાન શકરાને, તેતરનાં વારાફરતી બે બચ્ચાંને ઝડપી લેવામાં સફળતા મળી હતી. ત્યાર બાદ, બાકી રહેલા તેતરના એ કુંટુંબની દિવસની ગતિવિધિઓ પર નજર રાખવાનું ચાલું રાખ્યું હતું. બચ્ચાં કંઈક મોટા થયા પછી અને તેમની પાંખો અને પીંછાં ઉગ્યા બાદ મેં તેમને એક ચોક્કસ સ્થળે બાજરો ખાવા આપવાનું ચાલું કર્યું. પહેલા તો તે બાજરો ખાવા, હું દૂર ચાલ્યો જતો ત્યારે જ આવતાં, પણ અમુક દિવસો બાદ એ પંખીઓ મારો વિશ્વાસ કરવા લાગ્યા અને ડરતા નહીં, તેથી હું તેમને સારી રીતે નજીકથી જોઈ શકતો. દરરોજ અને નિયમિત રીતે એ તેતર કુંટુંબને હું જોઈ ન શક્યો એ હકીકત મારે સ્વીકારવી પડે. જો કે સવારે, બપોરે અને સાંજે તેમનું નિરીક્ષણ કરતો રહ્યો, તે છતાં એ અભ્યાસને હું સંતોષકારક તો ન જ કહી શકું. બચ્ચાં પુષ્પ વચના થયા ત્યાં સુધી મેં તેમને જોવાનું ચાલુ રાખ્યું હતું અને તે બાદના વર્ષમાં એ નરમાદાનાં બીજાં બચ્ચાં થયાં ત્યાં સુધી તેમની ગતિવિધિઓ પર નજર રાખેલ. આ સમયે નર પક્ષીએ બે મોટા પુષ્પ વચના સંતાનોને હાંકી કાઢ્યા હતાં.

મારા ઉપરોક્ત અભ્યાસ દરમિયાન મેં જોયું કે, સવારે એ પક્ષીઓનો મોટા ભાગનો સમય ફરવામાં અને ખોરાકની શોધમાં વ્યતીત થતો. બપોરે છાંયડામાં તે આરામ કરતાં અને ત્યાર બાદ, વહેલી સાંજથી ફરી વાર ખોરાકની શોધ ચાલુ થાય. દિવસના ભાગમાં ઘણી વાર પાડોશનાં બીજાં તેતર નજદીક આવી પહોંચે અને તેમની હદમાં પ્રવેશ તો તેમની સાથે ભારે લડાઈ થતી. મોટા પડકાર અને સતત અવાજો ગૂંજી ઊઠતા. આખરે સામો પક્ષ પીછેહઠ કરે અને પછી શાંતિ થાય. સામાન્ય રીતે સવારસાંજ (ખાસ કરીને પ્રજનનઋતુમાં) સામસામે આ પંખીઓનું બોલવાનું તો ચાલુ જ રહેતું. ખોરાક મેળવ્યા બાદ સાંજના સૂર્યાસ્ત વેળાએ તેતર છેલ્લે ધૂળમાં ન્હાય અને ત્યાર બાદ પાંખો ખંખેરીને રાતવાસો કરવા, ઊડીને ઝાડ પર ચડી જાય. આ રીતે કુદરતમાં વિહરતાં વિહંગોને નિહાળવામાં જે અત્યંત આનંદ મળે છે, તેનું વર્ણન કરવા માટે મારી પાસે પૂરતા શબ્દો નથી.

જ્યુબીલી ગ્રાઉન્ડ, ભુજ ૩૭૦૦૦૧

❀